

Újpesti

2003. március X. évfolyam 1. sz.

Helytörténeti Értesítő

Háborúban hallgatnak a tanárok. Hallgatnak, ha a diák leírja, amit a rádióban nagyhangú szónokok mondanak, amit az újságokba zsrnaliszták firkálgatnak. Hallgatnak, ha háború van, ha háború lesz nemsokára, hisz akkor mindenkinek össze kell fognia, szívünknek egyszerre kell dobbannia, satöbbi, satöbbi.

Háborúban a gimnázium (épülete) nem gimnázium.

Élethalálharc helyszíne, ahol „felsőbbrendű” diákok azt hirdetik: a négerek lusták és alattomosak mind. Ahol azonban akad egy tanár, aki ki meri mondani: ők is emberek (Ödön von Horváth egy 1938-as kisregényében).

Vagy katonakórház, ahol világháborús sebesültek fekszenek. Mint Újpesten, 1916-ban, ahol egy Babits Mihály nevű tanár is dolgozott. Aki le merte írni: „Csak egyszer lenne még enyém / s kedvemre csókkal önteném / szívesen halnék azután / nagyobb örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért, / mint száz királyért, lobo-góért!” (Játszottam a kezével, 1915).

„Aki ezt írta – háborgott egy olvasó –, magyar állami gimnáziumban, az állam jóvoltából hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki ebben a rettenetes, hekatombák alatt nyögő időben ilyen cinikus kijelentésekre hajlandó...” □ Sipos Balázs

„Civil” pillanatképek

„Az »ujpesti Iparosifjak Köre« pünkösdi vasárnap d.u. az ezredéves ünnepély alkalmából saját helyiségében (Kilián-féle vendéglő) díszülést tart. A díszülés megnyitására Tanos Pál kir. anyakönyvvezetőt, a kör tiszteletbeli elnökét kéri fel. Este Boros Vilmos és Szalai Károly felolvasást tart, ezt pedig multság fogja követni.” (Közérdek, 1896. május 10.)

„Meghívó. Az »Ujpesti Magyar Műkedvelő Kör« ez évi május hó 24-én pünkösdi vasárnap a kör helyiségében (István utca 1. sz.) táncszívalommal egybekötött jótékonycélú megnyitó ünnepélyt rendez, melyre a nagyközönség tisztelettel meghívatik. Műsor: »Árpád a honfoglaló és a magyarok bejövetele hazánkba« írta és felolvassa: Erschinger János, a kör tiszteletbeli elnöke. Ezt követi: »A politikus csizmadia« bohózat 2 felvonásban, rendezte: Lőrinczi Sándor, a kör titkára. Előadás után »Magyarország ezeréves diadalünnepé« látványos némaképlet, görögtűzfény világítás mellett. Ezt táncz, a szünórában pedig két milleniumi fának elültetése követi.” (Közérdek, 1896. május 17.)

„Az ujpesti Katholikus Legényegylet f. é. November hó 1-én a saját dísztermében (Csokonai utca 34. sz.) jótékonycélú műkedvelői színelőadást rendez. Ez alkalommal színre kerül: »A Molnár és gyermeke« című színmű, melyben Simon Katicza, Morvai Mariska és Erzsike, Heinczinger Mariska, Ribárszky Dániel, Borsos Ferencz, Lázár Pál, Heinczinger István, Wingert Ottó és Kugler Ferencz működnek közre.” (Az Új Rend, 1906. október 17.)

„Sikerült Szilveszter estélyeket rendezett az »ujpesti Közművelődési Kör« és az »Ujpesti Torna Egyesület«. A Közművelődési Körben Erkel Jenő elmés prologia után Baranyai Béláné énekével, Erkel Jenő mókáival, Lengyel Ilonka, Deutsch Aranka, Ditrői Gábor és Erkel Jenő a »Valami hibája van« című vígjáték előadásával mulattatták a közönséget. Az Ujpesti Torna Egyesület vendégei számára Polgár Marci és Magyar Elemér Cabaret

estélyt rendezett, melyen Somogyi Nusi, Szmolka Ferike, Radó, Juszth, Mátrai vígszínházi növendékek, továbbá Fuchs József, Faragó, Lebovics, Gombos, Nemes és Polgár az UTE tagjai paródiákkal, humoros dalokkal és epizódokkal agyon kacagtatták a közönséget.” (Az Új Rend, 1908. január 8.)

„Az ujpesti »Lyra Műkedvelők Gárdája« október 31-én, szombaton este a Colosseum nagytermében szerencsesorsolás, világposta és táncsal egybekötött hölgy-estélyt rendez, színre kerül: Vigécsek. Eredeti fővárosi életkép 3 felvonásban. Írta: Kövesi Albert. Színrendező: Marosi Vince. Kezdeté 8 órakor. A tiszta jövedelem 25%-a a »Munkás-Otthon« javára fordítatik.” (Ujpest, 1908. október 18.)

„Az »Ujpesti Iparos Ifjak Köre« folyó hó 20-án tartott választmányi ülésén elhatározta, egy a jövő hónapban megtartandó nagyszabású nyári táncestély megtartását, melynek tiszta bevétele az Újpesti Dalkör fenntartására fordítatik. Mint értesülünk ezen ifjú tagokból szervezett dalkar működését már megkezdte Erkel Sándor úr vezetésével s nagyban előkészül a tervbe vett és augusztusban megtartandó nyilvános nagy dalestélyére.” (Ellenzéki Hírlap, 1908. június 28.)

„Az »Ujpesti Ker. Szoc. Egyesület« építendő »Munkás-otthon« javára sorsjátékot rendez, s e sorsjáték főnyereménye 2000 korona értékű tárgy lesz. Hogy az egyesület magasztos céljait segítsék, a főnyeremény megszerzéséhez az ujpesti iparos urak kegyes és jótékony adományaikkal járultak. Maguk kebeléből 50-es bizottságot alakítottak, elnökül választván Scheiber Jánost és pénztárnokul Szatur Istvánt; minden szerdán este rövid értekezletre jönnek össze mikor is bejelenti mindenki, aki adományaival az egyesület munkájának sikerét támogatni akarja.” (Ellenzéki Hírlap, 1908. július 26.)

„Az ujpesti Közművelődési kör sorozatos előadásainak folytatásául február hó 13-án este 8 és fél órakor a városháza dísztermében előadást rendez, amikor dr. Rónay Zoltán író »Gazdaság és társadalom« címen előadást fog tartani.” (Ujpesti Hírlap, 1913. február 9.) □
(Összeállította Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
GÁBRIEL TIBOR *történész*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
JÁMBOR PÁL (HIADOR) *költő*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR
filmoperatőr
ROJKÓ ANNAMÁRIA *újságíró*
SIPOS BALÁZS *történész*
DR. SZERÉNYI MÁRIA *tanár*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetgyűjtemény-vezető

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Laptev: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
PÉ-PRINT BT.
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2003. március X. évfolyam 1. sz.

Helytörténeti Értesítő

Magyar Királyi Állami Főgimnázium

1	SIPOS BALÁZS <i>„Háborúban hallgatnak...”</i>
	Múltidéző
2	<i>„Civil” pillanatképek</i>
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Civil szervezetek Újpesten a
„boldog békeidők” idején</i>
	Közlemények
7	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Az újpesti lóvasút, 2. rész
A megyeri és a rákospalotai vonal építése</i>
10	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Újpest százesztendősk iskolái</i>
13	IVÁNYI JÁNOS <i>„Évszázados múlt után”</i>
15	MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR <i>Az újpesti cigányság
története, 1. rész</i>
17	GÁBRIEL TIBOR <i>Pillanatkép Újpest társadalmi életéből
Százéves história</i>
20	DR. KRISKA GYÖRGY <i>A Szilas-patak</i>
23	DR. SZERÉNYI MÁRIA <i>Jámbor Pál (Hiador)
verse Újpestről</i>
24	JÁMBOR PÁL (HIADOR) <i>Új-Pest</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Dr. Técsőy Henrik</i>
	Interjú
28	IVÁNYI JÁNOS <i>„...legjobban az újpesti Stephaneum
templomának lebontása fáj...” Beszélgetés a millennium
évében született László György építőmérnökkel</i>
32	Helytörténeti hírek

Civil szervezetek Újpesten a „boldog békeidők” idején

Az 1867-es kiegyezés Magyarországon is gyors gazdasági fejlődést indított el, mely magával hozta a társadalmi kibontakozást. Így alakult ez Újpesten is. 1840-ben kiadott alapító levelében gróf Károlyi István egy főként iparos és kereskedő település feltételeit teremtette meg. Az alapító iratban foglaltaknak megfelelően beköltözők főként a polgári életformát tekintették mintának, ugyanakkor fontosnak tartották saját érdekvédelmük mellett a művelődést, kulturálódást, környezetük jobbítását, biztonságossá tételét is.

Az 1870-es években és a következő évtizedekben alakultak első szervezeteik. A kisiparosok szakmai érdekvédelmi csoportjait tömörítő Újpesti Ipartestületet 1885-ben szervezték meg. A szakmánként formálódó testületek közös elhatározással, közadakozásból 1886-ban építették fel első székházukat. 1897–1908 között az iparossegédek számára szállót létesítettek, melyet a vidékről ideszármazott tanoncok csekély díjfizetésért vehettek igénybe. Az 1910-ben már 230 főt számláló, engedéllyel dolgozó asztalostársadalom még 1894-ben nyersanyagbeszerző szövetkezetet alapított, melyet 1900-ban egy közös hitelszövetkezet életre hívása követett.

Ennek az anyagi támogatást nyújtó szervezetnek alakuló ülésén 127 tag 264 üzletrészt jegyzett. A helyi kereskedelem támogatására raktárépület építését határozták el, melynek terveit és kivitelezését helyi iparosok készítették el. A Király és Diófa (ma: Kassai) utca sarkán álló depó 1903-ban készült el. A raktár kapacitása lehetővé tette, hogy a termelők közvetlenül találkozhassanak a fogyasztóval. Ez főleg az asztalosipar termelését segítette.

Az ipartestület székházának építését, szintén közadakozásból, 1926-ban fejezték be. Az épületben ma a Szabó Ervin Könyvtár újpesti fiókja működik.

A szakmai szervezetek foglalkoztak a szabadidő hasznos eltöltésével is. Már 1869-ből találunk tudósítást amatőr szintársulatról, Csiki Sándor asztalos műkedvelő csoportot szervezett, mely március 7-én és 8-án nagy sikerrel mutatta be A bujdosó lengyel gróf és a megtért haramiák című, Csiki Sándor által írt darabot. Az időnként felbukkanó, majd eltűnő csoportok között említésre méltó az 1895-ös bemutató. A helybeliek egyik csoportja ekkor mutatta be Gerhard Hauptmann: Takácsok című darabját.

A színjátszó csoportok mellett jelentős volt az Újpesti Dalkör, mely többször lépett fel a helyi közönség előtt. 1892-től több részre szakadt kórus egyik legtöbb sikert elért része a Munkásképző Dalkar, melynek alapító karnagya Erkel Gyula volt. E kórus megérte fennállásának 100. évfordulóját is. A férfikar népdalokon és mozgalmi dalokon kívül Verdi-, Schubert-, Liszt-műveket is megszólaltatott.

Az öntevékeny csoportok munkáját megnehezítette a megfelelő helyiség hiánya. 1902-ben merült fel először egy önálló épület felépítésének gondolata. A megalakult Munkásotthon Bizottság ipartestületi támogatással gyűjtötte az adományokat az építkezéshez. Az adományozók között volt Scheiber János, Csikész József, Krisztics Ede, Záhorszky Pál, Vankó István, Schlarkó István, Fejes István és mások, akik kisebb összegekkel támogatták az építkezést. A Kakas vendéglő helyén 1909. december 5-én adták át rendeltetésének a Munkásotthon – a mai Munkásotthon utcában, a ma ott működő könyvtár területén. Az intézményt az 1970-es évek végén bontották le. Műkedvelő előadásokon itt mutatták be a már említett darabokon kívül az Éjjeli menedékhely és a Jezsuiták című drámákat is. 1911-től itt egy 55 tagú zenekar is működött, mely Verdi-, Rossini-, Mascagni- és Strauss-műveket is előadott.

Ebben az épületben szervezték meg az Újpesti Természetbarátok Egyesületét 1916-ban, és itt alakult meg 1912-ben az Újpesti Munkásképző Torna Egyesület is.

Más jelentősebb civil szervezetek is működtek Újpesten. Ezek egy része felekezetekhez kötődött, mások világi csoportosulásnak számítottak. Az egyházakhoz a századfordulón katolikus, református és zsidó szervezetek tartoztak. E három felekezet már önálló egyházközsséggel bírt az 1870-es évek elejétől. Első kulturális és jótékony szervezeteik is ekkor alakultak.

1871-ben kezdte meg működését az Izraelita Nőegylet, mely hangversenyek és színelőadások tartásával gyűjtött adományokat emberbaráti célokra. Nekik köszönhetette létét az 1899-ben, a József (ma: József Attila) utca 18-ban alapított újpesti izraelita leányárva-ház, ahol 6 éves kortól munkába lépésig nevelkedhettek, tartózkodhattak a lányok. 1921-ig működött az intézmény. Elnöknői között volt: Löwy Dávidné, Ehrenwald Simonné, Friedmann Árminné, Sonnenfeld Lina. A nőegyletről már megemlékezik Koch (Kemény) Gusztáv váci járási szolgabíró 1874-ből származó jelentése, melyet gróf Szapáry István főispánhoz küldött: „Újpesten 2 nőegylet van, az egyik az úgynevezett felekezet nélküli Fröbel nőegylet, melynek áldásos működése folytán 80-100 kisdéd neveltetik [...] A másik az Újpesti Izraelita Nőegylet, ... segít elszegényedett özvegyeket s árvákat, részint pénzzel, részint ruhával vagy tüzelővel.” A hitközség működtette az 1901-ben alakult Maskil El Dal (szegényekre figyelő) együletet. Ez a szervezet segítette a szegény sorsú családokat. Az önhibájukon kívül bajba jutott embereknek kamatmentes kölcsönöket biztosított.

Az 1870-től önálló katolikus hitközség 1891-ben alakította meg dr. Varázséji Béla hittanár kezdeményezésére a Katolikus Legényegyletet. 1901-ben Károlyi Sándor gróftól önálló épületet kaptak a Csokonai utca 38.-ban. A szervezet a vallás és hazaszeretet jegyében kívánta nevelni az iparos ifjúságot, művelté akarták tenni a leendő ipari munkásokat azért, hogy becsületes tagjai lehessenek a társadalomnak. Ennek érdekében jogi, egészségügyi és társadalmi ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, sport- és turisztaszakosztályokat alakítottak.

1903-ban kezdte meg működését az István tér 14.-ben az Újpesti Katolikus Kör, mely szintén dr. Varázséji Béla kezdeményezésének köszönhetette létét. Céljuk a társadalmi és kulturális tevékenység mellett a hitélet fejlesztése volt. A 3-400 tagot számláló csoport rendszeresen rendezett hangversenyeket, felolvasóesteket. Székhelyük az István tér 6.-ban volt.

1873-ban alakult önálló egyházközssé az újpesti református felekezet. Feltóthy László vezetésével a hitközség kebelén belül kezdte meg tevékenységét 1907-ben az Újpesti Református Kör. Céljaiban megegyezett az előbb említett katolikus körével.

A világi csoportok között voltak kulturális egyesületek, jótékonyági, egészségügyi, szakmai, sport és politikai csoportosulások.

Az egyik legrégebbi kulturális egyesület a Közművelődési Kör elődje 1876-ban alakult. Ugyanebben az évben kezdeményezte egy Sós nevű (keresztneve nem maradt fenn) színész, hogy az önálló községi iskola 4. osztályába még együtt járó fiúk és lányok között színjátszó csoportot szervezhessen. Szándéka szerint „hazafias irányú és léleknevelő” darabot kívánt előadni. 1876. év karácsonyán a Jósziw asztalosmester és a kis árva című színművet mutatták be óriási sikerrel.

A szereplők szerették volna valamilyen formában folytatni a műkedvelő munkát. A frissen középiskolába került fiatalok Sztérényi (Stern) József újságíró (1900-tól kereskedelmi miniszter) biztatására létrehozták 1877. július 29-én az Újpesti Önképzőkört. A csoport elnöke: Sztérényi József, alelnöke: Friedmann

II. Rákóczi F. jótékony célú asztaltársaság bálja az 1920-as évek végén. A fotó a Polgárcentrum színbáztermében készült

Miklós, titkára: Forray (Wodianer) Soma, főkönyvtárnoka: Romlaky Béla, ellenőre: Deutsch Sándor, alkönyvtárnoka: Ugró Gyula volt. Első hivatalos helyiségük Friedmann Miklós szobája, az Árpád út 40.-ben, később az Attila utcai iskola egyik tantermében volt. A tagok adományból vagy saját pénzből vásárolt könyvekből képezték magukat, válogatták ki az előadandó műveket. A kör tagjai számára szigorú szabályokat alkotott, melyekben hozzájárult későbbi sikereikhez. Első előadásukat a Széchenyi Kávéházban (Árpád út 1.) rendezték; Molière Botcsinálta Doktor című vígjátéka került színre. A közösség, lévén többségében köziskolai tanuló, csak felnőtt felügyelete mellett működhetett. A tagság időközben nagykorúságot elért része ezt nehezen viselte. 1883-ban a fiatal felnőttek új társaságot alapítottak Társalgó Kör néven. Székhelyük a Váci úti villamos forgalmi telep indóházának egyik emeleti helyisége lett. Szervezéseikben elsősorban a zenei rendezvények váltak igen sikeressé. Elnökük először Ábrányi Lajos tanító, majd Sonnenfeld Miksa, Weisz Mór és Ladányi Zsigmond voltak. A két párhuzamosan működő szervezet tagjai felnőttek, önállókká váltak, s többen munkájuk miatt vagy egyéb okokból Újpestről is elköltöztek. A tagok létszáma megcsappant, a szervezet fennmaradását csak az újraegyesítés jelentette. Így 1887-ben a két társaság Újpesti Közművelődési Kör néven egyesült.

Az 1890-es évek elején a kör tagja volt dr. Ugró Gyula, a nagyközség utolsó bírása, Újpest város első polgármestere és az előjáróság több tagja, így Wolfner Tivadar országgyűlési képviselő is. A Közművelődési Kör tevékenységi köre kiszélesedett; „a modern pedagógiai követelményeknek megfelelő elemi iskolai épületek létesítése, a polgári fiú- és leányiskolák kérdésének megoldása, iparosok és kereskedők továbbképzésének kérdése, a népjólét előmozdítása, a szociális bajok megszüntetésére irányuló törekvések” mind állandó témái voltak a kör üléseinek. 1897-ben saját újságot jelentettek meg Társadalmi Lapok címmel. Az újság főmunkatársai Kárpáti János, Nádasz Gusztáv, Bartók Lipót, Erschinger János, dr. Kobay Károly és Ugró Gyula voltak. A pezsgő

szellemi élet központjául ekkor már nem nagyon felelt meg a Széchenyi Kávéház, s 1896-ban döntés született, hogy közadakozásból saját otthont épít az egyesület. A korabeli feljegyzés 79 adományozó nevét öröklítette meg, akik között több ismert képviselő, üzemtulajdonos, kereskedő található. Kovács Frigyes műépítész tervei alapján, Kőrösi Lajos építőmérnök, kör tag kivitelezésében készült el az épület. 1899. december 17-én avatták fel a kör házát, az Árpád út 56.-ban (ma: 66). Az épület, Polgárcentrum néven, ma is a szellemi élet szolgálatában áll, a jogutódként alakult Közművelődési Kör székhelye is.

A Közművelődési Kör 1897-ben bizottságot alakított, mely összegyűjtötte egy helyi gimnázium létesítésének indokait. Az új iskola, a későbbi Magyar Királyi Állami Főgimnázium (a mai Könyves Kálmán Gimnázium előintézete) mint „községi gimnázium” az 1905/1906-os iskolai tanévben nyílt meg. A Kör javasolta az előjáróságnak azt is, hogy Klima Lajos szerte-bányai tanárt, Mildenerger Márton unokáját hívják meg az iskola élére.

A Közművelődési Kör 1900-ban jelentős művészek alkotásaiból nyílt nagyszabású kiállítást rendezett. A kiállítók között volt: Bihari Sándor, Mednyánszky László, Edvi Illés Aladár, Pörge Gergely, Pállya Celesztin, Margittay Tihamér, Bachmann Károly, Andrejka Károly, Reinerné Istvánffy Gabriella, Kernstock Károly, Jakoby Károly, Thurmajer Károly és sokan mások. A nagy sikerre való tekintettel e kiállítást a következő két évben is megismételték.

Az 1910-es években új civil szervezetek alakultak. Ilyen volt az Újpesti Jószyv Egyesület, az Újpesti Gyermekbarát Egyesület, mely népkonyhát is üzemeltetett az Árpád út 56.-ban, a II. Rákóczi Ferenc Jótékony célú Társaskör és a Kossuth Lajos Betegsegélyző és Temetkezési Nőegylet, az Újpest-Rákospalota Önkéntes Mentő-Egyesülete és az Újpesti Szegény Gyermekkorház Egylet is. A nők képzését segítette a Lujza Leányegyesület és a Szabad Lyceum Újpesti Osztály.

Az első világháború és a háború befejezése mindenképpen új korszakot jelentett a civil szervezetek történetében is. Egyesek tovább működtek, újak alakultak, néhány tevékenysége pedig időlegesen vagy végérvényesen abbamaradt. □

Az újpesti lóvasút, 2. rész

A megyeri és a rákospalotai vonal építése

A 19. század derekára Újpestet Pesttel – a község keleti szélétől messzebb fekvő vasúton kívül – már lóvasút is összekötötte. A megindult omnibuszok, valamint az 1860-as évek elejétől üzemelő helyi hajók – melyek Pest belvárosából kiindulva Újpestig, illetve Megyerig (a terület akkori elnevezése szerint Káposztásmegyerig) jártak – a lóvonat-közlekedés bevezetésekor megszűntek. (A hajóközlekedést később ismét bevezették.) Ám az egyre terebélyesedő településen belül is növekedtek a távolságok. Addig csak gyalogosan járhatott vagy bérkocsin utazhatott az újpesti polgár.

A lóvasút megjelenésének a helybeliek egy része nagyon örült. Többen anyagilag is érdekelve voltak az új vállalkozásban, azonban hamarosan visszaléptek, mert az átadott vonal nem készült el teljesen. A pálya csak a község déli határáig épült ki, központjáig nem jutott el.

Újpesti viszonylata várákozáson felüli anyagi hasznot hozott a lóvasúti társaságnak. A bevétel egy részét újabb vonalak építésébe kívánta befektetni, Pest város területén akart egységes hálózatot létrehozni. Még 1866 októberében tárgyalták az Astoriától a Városligetbe, valamint e vonalból kiágazva a Pestlosonci vasút indóházához (ma: Józsefvárosi pályaudvar) vezető pálya tervét. 1867 őszén a Kőbányára felé haladó lóvonat építésével kapcsolatos kérdések tisztázására került sor. A Pesti Közúti Vaspálya Társaság egyre inkább – a nagyobb anyagi haszon reményében – jelentősebb forgalmú útvonalakon kívánt lóvonatot járatni és még újabb irányokban tervezett pályát létesíteni.

A megyeri vonal születése

A megyeri ház- és szőlőbirtokosok (élükön Kaan Agoston pesti ügyvéd, a káposztásme-

gyeri birtokosok jegyzője) 1866 novemberében beadványt intéztek a helytartótanácsához. Ebben kérték – minthogy megtudták a PKVT további vasútépítési szándékát –, hogy a társaság ne kapjon többi vonalára végleges építési engedélyt, míg az engedélyokmányban kikötött feltételnek – hogy ti. az újpesti vonalat két év alatt végig, azaz a téli kikötő zártoltásáig meg kell építenie – nem felelt meg. „Miután mi alólirottak, az előtt a’ gőzhajó társulat által a’ gőzősen legalább egyszer, naponként, kényelmesen Pestről Újpestre, ’s illetőleg K.megyerre, onnét vissza közlekedhettünk, most pedig, miután a’ közúti vaspálya társaság fenhangon hirdeté, és arra a’ végleges engedélyt ki is nyerte, hogy a széna térről Újpesten, a téli kikötő zártoltásáig a’ vonalat építendi, még is a’ vonalat nem addig, hanem csak a’ pesti határon a’ pesti határ korcsmáig építette ki, ez által a’ vasúti társaság a’ volt közlekedésünket megrontotta, mivel a’ gőzhajó társaság bízván a’ pesti közúti vasut társaság hirdetményében, és nyert engedélyében, a’ mint a’ közúti vaspálya társaság a közlekedését megindította, a’ gőzhajó társulat közlekedését leállította.” A megyeriek ezek szerint nemcsak lóvasút, hanem még hajó nélkül is maradtak.

A helytartótanács leiratban jelezte Pest város tanácsának, hogy utasítsa a PKVT-t, nyilatkozzon a kérdéses vonalszakasz meg nem építésének okairól. A vállalat 1867 áprilisában kelt védekezésében felhozta: az engedélyben foglaltak szerint jogot kapott e vonal teljes hosszban történő megépítésére, de erre nem kötelezhető. A kérdéses szakaszt szakértőkkel megvizsgáltatták és a talaj minősége, az építés költségeinek összege, a forgalom várható nagysága – ezáltal a bevétel mennyisége – miatt elálltak a megvalósítástól. A kb. 400 bécsi öl (kb. 760 m) hosszúságúra tervezett pályarészhez külön rendőri és pénzügyi eljárásra lett volna szükség, a vágány-

fektetés még a kocsiforgalmat is akadályozta volna.

Az ügyben előrelépés nem történt, ezért a megyeri birtokosok az év végén ismételten levelet intéztek a nem régen megalakult közmunka- és közlekedésügyi minisztériumhoz. Ebben korábbi kérésük mellett kifejtették, hogy a lóvasút eszméje a megyeri lakosok köréből eredt, kik ez ügyben buzdították az újpesti ház- és gyártulajdonosokat. Most viszont éppen őket zárták ki a közlekedésből.

Nem maradt hatástalan az újabb kérelem, az ügyet felülvizsgálták. Megállapították, hogy az 1865-ben kiadott engedélyokmány alapján a teljes, téli kikötő zártoltásig vezető pest-újpesti vonalat két év alatt, tehát 1867. április 22-ig kellett volna kivitelezni. Az 1868. május 3-i miniszteri leirat szerint a társaságot kötelezték, hogy az engedély visszavonásának terhe mellett a rendelet kézhezvételétől számítva négy hónapon belül a kérdéses vonalszakaszt helyezze forgalomba. A cég újabb haladékokat kért, ám ezt elutasították. Így „...a pesti közúti vaspálya társulat által az újpesti indóháztól az ottani téli kikötő zár töltéséig vezető pályavonal teljesen kiépítetvén, ezen vonal folyó October hó 7én [...] megnyitott, s a közforgalomnak átadatott.” – olvasható a megyei jelentésben. Ez a nagy késedellel létrehozott Váci úti lóvonat volt Újpest területén az első közúti vasút, az első közösségi közlekedési igényeket ellátó jármű.

Az újpest-rákospalotai vonal első tervei

Ekkoriban már megfogalmazódott az igény az Újpestet és a szomszédos Rákospalotát összekötő lóvasút építésére is. Mindkét településen egyre többen laktak, olcsóbb és sűrűbb Pestre irányuló közlekedést kívánva. Ezt a pest-újpesti lóvonat biztosította. Szaporodtak az ipari vállalkozások is. Áruik szállítását megkönnyítette volna az új vasút, amelynek vágányait a cs. kir. szabadalmazott Osztrák Államvasút Társaság pályájával Palota állomáson kívánták összeköttetésbe hozni.

Elsőként Lukácsy Sándor, rákospalotai nyaralótulajdonos és érdektársai folya-

modtak előmunkálati engedélyért a közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez. 1868. március 11-én fél évre megkapták a tervek, számítások elkészítéséhez szükséges hozzájárulást. A munkák elvégzése után azonban Lukácsy újabb beadványban jelezte, hogy a tervezett vasút építéséhez kellő anyagi alappal nem rendelkezik, így az előmunkálati engedélyt egy vállalkozókból e célra alakult konzorciumra ruházta át. Név szerint Vogel Péter, Basch Fülöp, Wolfner Gyula és társa, Gyengő László, Flesch Mór, Weisz Adolf, Eppinger Farkas és Stern Ignác voltak már, kik a végleges építési hozzájárulásért a miniszterhez fordultak.

Az engedélyezési tárgyalásra 1869. április 27-én került sor. Az előadott tervezet szerint a vonal újpesti, Duna-partnál lévő végpontjától a Károlyi család tulajdonában lévő földeken keresztül jutott volna el – Palota állomást érintve és az Osztrák Államvasúti Társaság vasútvonalát keresztezve – Palota község területére. Hosszát 2050 bécsi ölben (kb. 3,9 km) állapították meg. Teljes kivitelezésére 80 000 forintot szántak, amelyet részvénykibocsátás útján kívántak fedezni.

Az engedély megadásához a következő változtatás vált szükségessé: „...a kért irányban építendő vaspálya a gr. Károlyi földeket ketté szeli, s az elszakított földterületeket értéktelenné teszi, s mivel vállalkozók Károlyi grófnak e részbeni nyilatkozatát, vagy beleegyezését kimutatni nem tudták, a kért vaspálya aként engedélyeztetik, hogy az – a bemutatott tervtől eltérőleg az országúton [ma: Árpád út] vagy annak közvetlen szomszédságában vezetessék”. A vállalkozókat új tervek készítésére kötelezték.

Július 4-i keltezésű az újpest-rákospalotai lóvasút engedélyokmánya. Ebben kikötötték: a vasutat az okmány keltétől számítva egy év alatt kell üzembe helyezni, különben az engedély érvényét veszti, a vasút fenntartói ezenkívül kötelesek a postakalauzt, valamint kétmázsányi árut ingyen szállítani, levelek szállítását a vasút saját kalauzájának kíséretében végezni, a viteldíj mértékét a kormány állapítja meg, honvédség, valamint pénzügyi, állami és közbiztonsági őrség tagjai kedvezménytel, állami tisztviselők, hivatalnokok és megbízással szolgák is ingyen utazhatnak.

Az engedélyeseknek jogukban áll részvénytársaságot alapítani, részvényeket kibocsátani. A vasút engedélyidejét 45 évben határozták meg. Ezenfelül 3000 forint biztosítékot kell a vállalkozóknak letenni az esetleges be nem fejezett építkezések helyreállítására.

1869 végén újabb tárgyalásra került sor. Erre okot egy másik lóvonat-építési szándék adott: Károlyi István gróf augusztus 18-án kelt beadványában szintén miniszteri hozzájárulást kért egy Újpestet és Palotát összekötő vonalra.

Ennek terve előkerült, rajta a község alapítójának aláírása is olvasható. Pest és Újpest határától kiindulva a régi katolikus és zsidó templomok között délkeleti, a mai Mártírok útja vonalától az – akkor még névtelen – Ősz utcában keleti irányban jutott volna el Palota és Újpest község határáig. A határ mentén haladva keresztezte volna a palotai országutat, a jelenlegi Árpád utat, nagyjából a Víztorony helyén. Tovább egyenes vonalban érte volna el a vasútállomást, valamint a palotai vendéglőt. Keresztülhaladva a vasút vágányain, a mai Pozsonyi utca déli oldalán egészen a Szövőgyár utca torkolatával szemben tervezett végállomásig közlekedett volna. Hosszúságát 2250 öltre (kb. 4,27 km) tervezték.

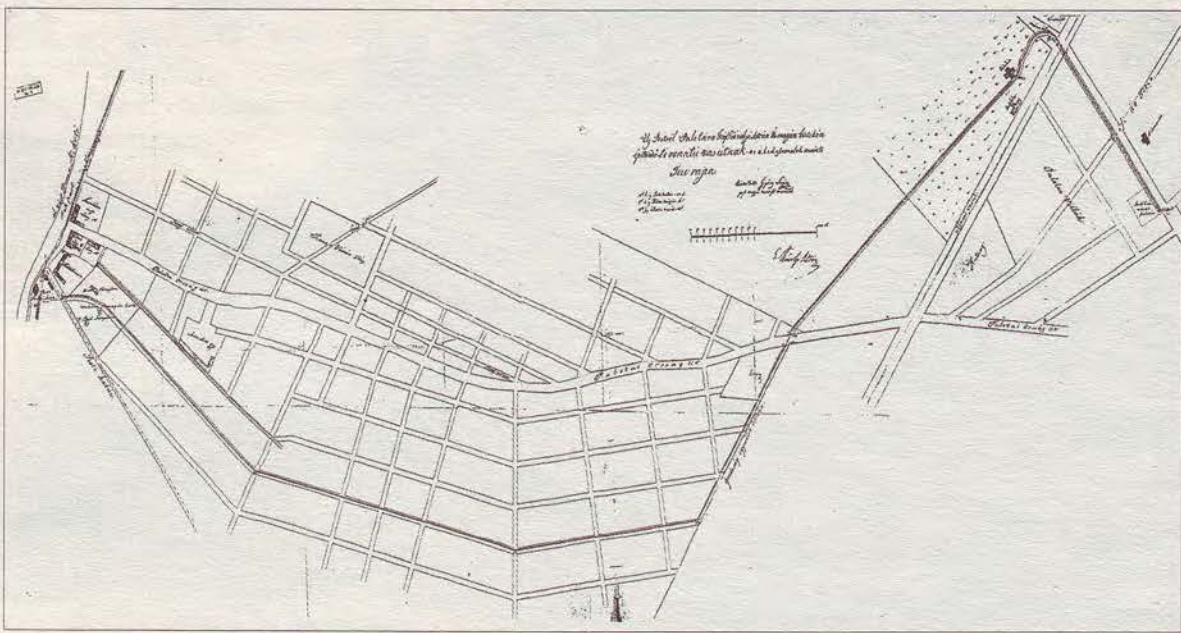

A tárgyaláson megjelenő Károlyi István gróffal közölték: mivel Vogel Péternek és társainak érvényes és kizárólagos engedélye van az építésre, az ő kérelmének most nem lehet eleget tenni. Amennyiben a vállalkozók valamilyen okból nem tudják megfelelő ideig a kivitelezést befejezni, Károlyi gróf pályáépítési szándékát figyelembe fogják venni.

Eddigi ismereteink szerint földmunkákra még 1870 tavaszán sem került sor. Az engedélyesek májusban újabb beadványban kérték a július 4-én lejáró engedélyidő meghosszabbítását egy évvel. Indoklásukban rossz pénzügyi viszonyokra, az építőanyagok, különösen a vas-sínek nehézkes beszerzésére és az építésről a PKVT-vel való tárgyalások befejezetlenségére hivatkoztak. Ezenfelül egyre több építkezés folyt a községekben, ezért szerintük a tervekhez képest több módosítást kellene végrehajtani, a mérnöki munkákkal pedig nem készültek el.

A miniszter fél évet adott még a vállalkozóknak. Mivel ők már előre látták, hogy képtelenek eleget tenni a feltételeknek, engedélyüket az ezzel járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt a lóvasúti ügyekben jártas Károlyi Sándor grófnak adták el. Az új tervek és a megvalósítás előkészítésébe már ő fogott bele.

(Folytatjuk...)

A gróf Károlyi István-féle lóvasúti vonal terve (1869)

Újpest százesztendős iskolái

Újpest lakosságának folyamatos gyarapodása, a vidékről érkező családok letelepedése a 19. század végén a helyi közoktatás sajátos problémájaként jelentkezett. Az iskolaépületek és a pedagógusok száma elenyészőnek bizonyult, ezért a község egyre több lakóház, illetve középület szobáinak bérbevételére kényszerült. A képviselő-testület erején felül vállalta az anyagi terheket annak érdekében, hogy eleget tegyen a törvényi előírásnak, amely szerint minden hat és tizenkét év közötti gyerek számára kötelező az elemi iskolai oktatás. Míg az előjáróság folyamatos pénzügyi-gazdasági nehézségekkel küszködött, a kisdíjak a korszerűtlen körülményektől szenvedtek. A helyzetet néhány évvel később a község, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által megkötött példaértékű megállapodással rendezték.

Az 1870-es évek derekán a történelmi egyházak sorra úgy döntöttek, hogy Újpesten

megszüntetik felekezeti iskolájukat. Elsőként az izraelita, majd a katolikus, végül 1878-ban az evangélikus felekezeti iskola zárta be kapuját. A tanulókat szüleik átírták a felekezet nélküli községi iskolákba, amelyek fenntartásához a vallás- és közoktatásügyi miniszter eseti államsegélyeket folyósított. 1879-ben a 28 tagú iskolaszék – felmérve a település tanügyi helyzetét – indítvánnyal fordult a képviselő-testülethez. Vizsgálatuk megállapította, hogy Újpesten a legutolsó összeírás szerint 1600 népiskolára kötelezett 6–12 éves gyermek él, az iskolában azonban csak 800 a férőhelyek száma. Az érintettek ötven százaléka nemcsak oktatásban nem részesül, de ezzel a törvényi előírásoknak sem tesz eleget. Az iskolaszék indítványozta, hogy a község a probléma megoldása érdekében forduljon a kormányhatósághoz. A képviselő-testület e témában az alábbi határozatot hozta: „A község képviselőtestülete nagyon átérzi az iskolák hiányának hátrányos következményét, de végtelenül korlátolt anyagi viszonyainál fogva

A Toldy utcai állami iskola

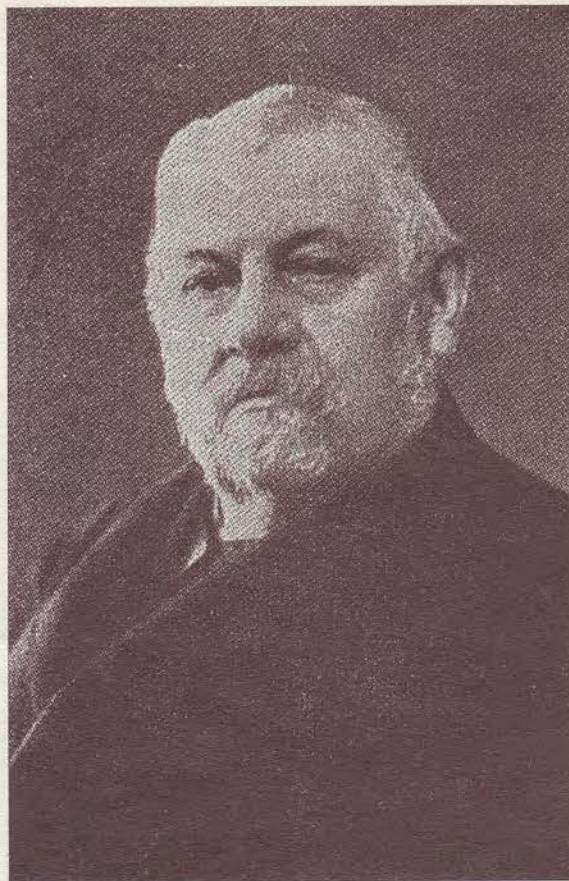
azt el nem háríthatja, ennél fogva nem maradván más mód a bajon segítettő, mint a magas kormányhoz azon kérelemmel fordulni, hogy méltóztatna államsegélyből még a folyó tanévben legalább 3 osztályt létesíteni és a tanítók fizetését és lakbérét államsegélyből fedezni – mely esetben nagy áldozat bár, de a tanügy érdekében magára vállalná a képviselő-testület, hogy a község terhére 3 tantermet kibérel és azt iskolának berendezi. Végül a méltányosság kívánalma szerint felajánlja a magas kormánynak, miként az általa fizetett ezen 3 tanító választásának jogáról lemondva, azok kinevezéséhez teljesen hozzájárul és belenyugszik.”

A következő esztendőben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatási bizottsága hivatalosan jelezte, hogy amennyiben a községi iskolák állami iskolákká alakulnak át, az állami adó 5%-a felett is jelentős összeggel hozzájárulna az iskolák működtetéséhez. Mindemellett felvetette, hogy új iskolák építésére is sor kerülhet, ha a község erre a célra telkeket ajánl fel. Rövid időn belül létrejött a szerződés, amelyben rögzítették, hogy a „községi előjáróság által Újpest községi elemi népiskolának felekezeti különbség nélküli állami elemi népiskolává való átengedése érdekében” átadja az Attila út 6. szám, valamint a Lőrinc utca 40. szám alatti iskolákat minden melléképületükkel együtt. A szerződés részletesen kitér a tantermek leltárba vett bútoraira és taneszközeire is. 1880 decemberében az állam hivatalosan is átvette a községi elemi népiskolákat, és biztosította az ott dolgozó 13 pedagógus bérezését. Emellett az osztályok számát újabb öttel gyarapította, azok élére újabb öt tanárt állított. A hivatalos adatok szerint immár 1251 tanulót regisztráltak. Az állami iskolák igazgatójává Mády Lajos lelkészt, Újpest első református lelképásztorát nevezték ki.

Három évvel később mindkét iskolát átalakították és bővítették. Az államosítást követően évről évre növekedett az osztályok és a tanárok száma: az 1884/85-ös tanévben már 38 pedagógus állt alkalmazásban. Ezzel a nagyságrenddel az újpesti elemi iskola az ország legnagyobb iskolájává fejlődött. Egyetlen igazgató immár nem tudta ellátni valamennyi területet, ezért egy évtized múlva már öten irányították az állami elemiket: Mády Lajos mellett Fridrich Vendel, Radoch József, Baumgarten Etelka és Kiss Béla. A folyamatos fejlődés ellenére az

oktatás körülményei újra és újra elmaradtak a kívánatostól. Ismét bérházi lakásokat kellett igénybe venni, hogy valamennyi osztályt elhelyezzék.

1897-ben Tóth József Pest megyei tanfelügyelő változásra érettnak ítélte a helyzetet, és felterjesztést készített a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Kíváncsún tartotta, hogy építsen a község korszerű elemi iskolákat úgy, hogy azok költségeit 50 évre amortizálva az állam viselje, a telket azonban az előjáróság biztosítsa. A képviselő-testület az ügy előkészítésére bizottságot nevezett ki, amely többek között a következő javaslatot tette: „A község hajlandó a vallás- és közoktatási minisztérium [...] leirata értelmében alább külön is megjelölt 7 különböző helyen, összesen 82 tanteremből és minden külön körzetben igazgatói, tanterületi szoba és szolga lakásból álló iskolát jelen határozat jogerőre emelkedésétől számított egy év alatt felépíteni. A kincstár által fizetett segély lejártá után a jelen határozat alapján emelt 7 iskolaépületet telkestől együtt Újpest

Mády Lajos lelkész, az újpesti állami iskolák első igazgatója

község köteles lesz 50 év után az állam tulajdonába bocsájtani. Végül amennyiben nagyobb beépítés vagy újabb telepítések folytán az iskola épületek szaporítása válnék szükségessé, kötelezi magát a község, annyiszor ahányszor szükséges, iskolaépítési célokra telket az állam rendelkezésére bocsájtani. Amennyiben azonban ezen szükséglet nem újabb telepítés, illetve parcellázás miatt válnék szükségessé, ezen jogát a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztérium, tekintettel a község jelenlegi nagyon is válságos pénzügyi helyzetére, jelen határozat jogerőre emelkedésétől számított 10 éven belül nem gyakorolhatja. Az ekként felépítendő iskolák taníthatási szempontból való berendezése, nemkülönben ezen berendezés időközönkénti kibővítése, valamint elhasználás folytán újakkal való felcserélése a jövőben sem fogja a község köteleességét képezni.”

A leiratban megjelölt, újonnan építendő iskolák helyszínei az alábbiak voltak:

„1. A Nyár és Virág utcák táján, egy még a jövőben megszerzendő telken 2. A község

Wlassits Gyula közoktatásügyi miniszter

tulajdonát képező és a Lőrinc és Erzsébet utcák sarkán fekvő, most is iskolai célokra szolgáló telken 3. A község tulajdonát képező István téren kihasítandó telken 4. A Baross és Toldy utca sarkán lévő és a község tulajdonát képező telken 5. Egy a Váci út és Vörösmarty utcák táján a jövőben szerzendő telken 6. Egy a jelenlegi község ház helyén és végre 7. A Széna térnek a villamos vasút által átszelt kisebb felén, vagyis a Palóc és Bocskay utcák felé eső részén.”

A képviselő-testület felhatalmazta a bizottságot a jogügyletek lebonyolítására, a részletes tervek elkészíttetésére és jóváhagyására. Mivel az építkezések miatt a községre e kedvező feltételek mellett is jelentős teher hárult, Wolfner Tivadar országgyűlési képviselő kijárta Wlassits Gyula közoktatásügyi miniszternél, hogy az iskolákat az állam építse, és Újpestet az eddiginél nagyobb teherviselés ne sújtsa.

Bár nem egy esztendő alatt, de aránylag rövid határidőn belül valamennyi iskola felépült. A testületi határozatban felsorolt elemi iskolák közül elsőként az Erzsébet utcai (ma Károlyi István 12 Évfolyamos Gimnázium) kezdte meg működését 1901 májusában. A következő négy: az Attila utcai (ma Bródy Imre Gimnázium), a Lőrinc utcai (ma Bay Zoltán Elektronikai, Gépészeti Szakközépiskola és Szakmunkásképző), a Ferenc József téri (később Tanoda téri, Április 4. téri, újra Tanoda téri, ma Szent János Apostol Katolikus Általános Iskola) és a Toldy utcai (ma Langlet Valdemar Általános és Felnőttképző Általános Iskola) 1902 szeptemberében nyílt meg. 1911-ben készült el a Viola utcai állami elemi iskola (jelenleg a Károlyi Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának épülete). Hetedikként 1912-ben kezdte meg működését a Béla utcai iskola.

A kincstár számára átengedett telkek jogviszonyát csak 1925-ben rendezték. Négy iskola (a Lőrinc, a Toldy, az Erzsébet és a Viola utcai iskolák) telekkönyvi átírásakor a képviselő-testület úgy döntött, hogy az ingatlanokat iskola céljaira örök használatra a magyar királyi kincstár részére átengedi, és felhatalmazza a város polgármesterét, hogy az örök haszonbéres telkekre vonatkozóan, az átengedéshez kérje ki Károlyi László gróf hozzájárulását, és az okiratokat „a város közönsége nevében” írja alá. □

„Évszázados múlt után”

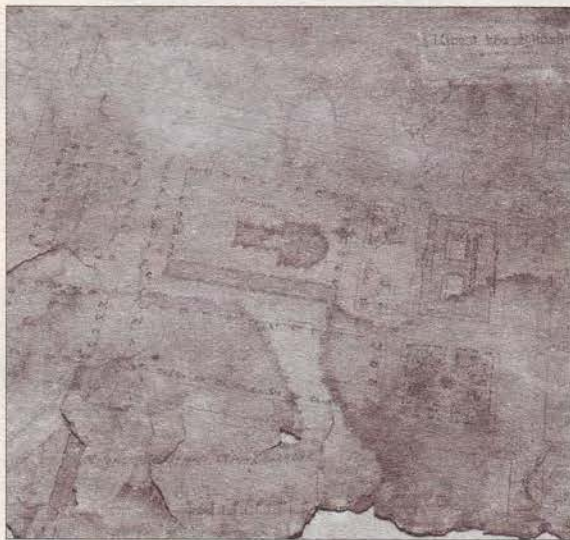
A fenti jeligével ellátott művel nyerte meg az újpesti község háza építése tárgyában kiírt pályázatot a Hegedűs Ármin–Böhm Henrik építészpáros 1898-ban. Ennek a pályázatnak két eredeti tervlapja került elő – több más tervvel együtt – 1994. december elején a volt Városi Műszaki Telep (Attila u. 126.) épületeinek felújítása során a padlásról. Jelen sorok írójának szerencséje volt a dokumentumokat eredetiben látnia és azokról fényképfelvételeket készítenie. Az igyekezet, hogy a tervlapokat restaurálják, sajnos kudarcot vallott. Amint a fotókról is látható, az anyag oly mértékben károsodott (penészedett, összetöredezett), hogy a restaurálási kísérlet nem járt eredménnyel. Így már csak ezek a fotók őrzik az eredeti „leletek” emlékét.

A „leletet adó” telket a rajta levő épületekkel egy gyógyszerforgalmazó cég vásárolta meg. Ezen cikk szerzője statikus tervezőként résztvevője volt az épületek felújításának, s a tervezői művezetések során (amire épületfelújításoknál fokozott figyelmet kell fordítani) jó kapcsolatot sikerült kialakítania a kivitelező

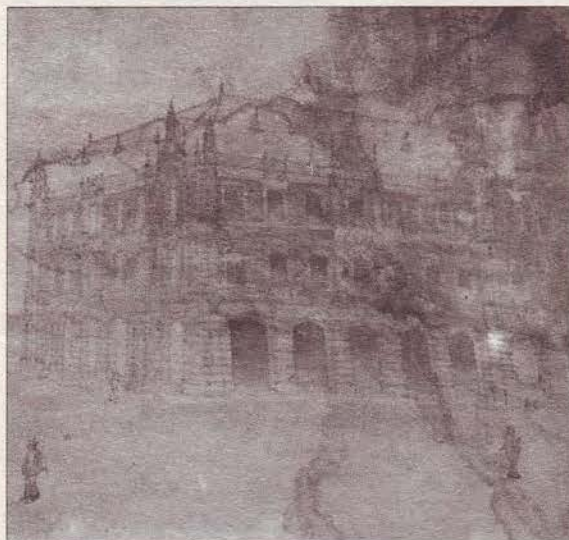
– Pylon 2000 Kft. – építésvezetőivel. Az ő múlt iránti érzékenységüknek köszönhető az értékes anyag megtalálása, megmentése és átadása, amiért ez úton is köszönet illeti őket: Nagy Péter és Bodó Pál ügyvezetőket.

Lássuk hát részleteiben a „kincseket”! A városháza tervpályázati anyagából egy helyszínrajz és az épület látványterve került elő. A helyszínrajzon látható a pályázat bontásakor szokásos felülcímkezés – Újpest község házáinak tervpályázata „Évszázados múlt után” – továbbá néhány érdekesség. Nevezetesen: a templom csak egyhajós (a Zák Alajos-féle oldalhajókkal történő kibővítés csak tíz évvel később, 1908-ban készül el), a község házával átellenben terveztek egy vásárcsarnokot, a térszerkezet pedig szinte a mai formáját mutatja. A városháza látványtervének csak a délkeleti sarka „élvezhető”, de abból is látszik, hogy lényegét tekintve mai állapotában is a tervezett formát tárja elénk az épület. Talán a pályázati tervben az emeleti ablakok nem voltak annyira hangsúlyosak, mint ahogy azok végül is megvalósultak.

Előkerültek továbbá elemi iskolák tervei is. Ugró Gyula Újpest monográfiájának

Újpest község házáinak tervpályázata – helyszínrajz. Hegedűs Ármin–Böhm Henrik pályázati terve

Újpest község házáinak tervpályázata – látványterv. Hegedűs Ármin–Böhm Henrik pályázati terve

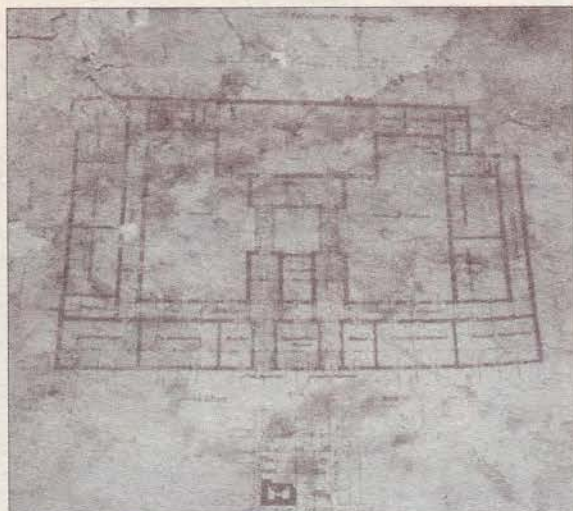
433. oldalán részletesen beszámol a község képviselő-testületének azon üléséről, amelyen elfogadták a „nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztérium” 63759/1898 sz. leiratának intenciója szerint építendő iskolák helyeit. (V. ö. jelen számunk 12. oldalával.)

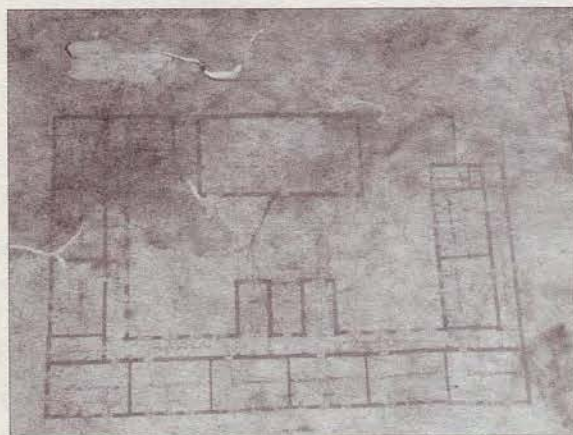
Nyilván a megjelölt területek mindegyikére készültek tervek, amelyekből előkerült – sajnos a tervező(k) nevének feltüntetése nélkül – a „Virág utcai körzet”-nek nevezett Erzsébet utca–Lőrincz utca sarkán felépített iskola földszinti és emeleti alaprajza (helyszínrajzi vázlattal), az István téren építendő iskola terve (helyszínrajzi vázlattal), ami azonban nem épült fel (ezen a telken áll a 2002. évben befejezett ún. Istvánház), továbbá a József (ma: József Attila) és az Attila utca sarkán felépített elemi iskola terve

(ma a Bródy Imre Gimnázium épülete, melynek helyén állt a régi községháza).

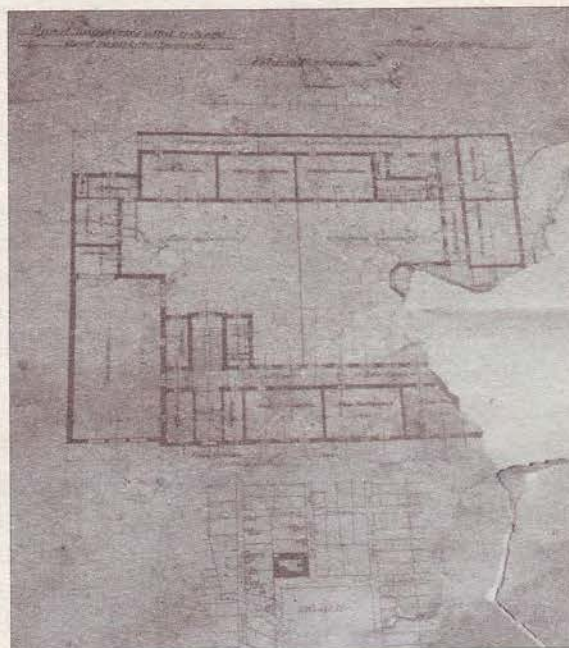
A nagyívű testületi döntés nyomán végül megépült hét iskola. „Az első iskola épületét – olvasható Ugró Gyula monográfiájában – 1901. évi május 22-én ünnepélyes felavatással nyitották meg [...] Az 1902-ik év szeptember havában a következő négy új elemi iskola készült el s vétetett használatba a tanév kezdetén, úgymint: az Attila utcai, a Lőrincz utcai (ma a Bay Zoltán Elektronikai, Gépészeti Szakközépiskola és Szakmunkásképző működik az épületben), a Ferencz József téri és a Toldy utcai [...] A hatodik s a legmodernebb iskola, a Viola utcai elemi iskola [...] az 1911-ik évben adatott át rendeltetésének..., az 1912-ik évben a Béla utcában bérlet helyiségben a hetedik állami elemi iskola is felállított.” □

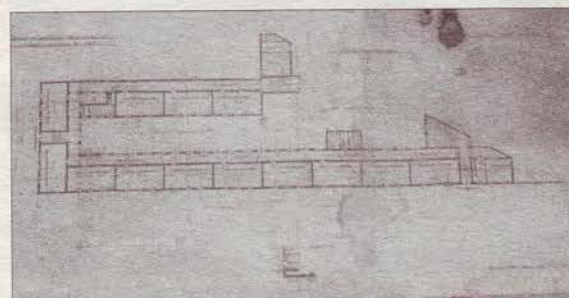
Az Erzsébet utcai iskola terve – földszinti alaprajz helyszínrajz

Az Erzsébet utcai iskola terve – emeleti alaprajz

Az István téri iskola terve – földszinti alaprajz helyszínrajz

Az Attila utcai iskola terve – alaprajz helyszínrajz

Az újpesti cigányság története, 1. rész

Nem tudható, hogy az 1840. április 5-én 101 fővel községgé alakult Újpesten volt-e cigány származású. Az alapítólevél minden lakos számára vallásszabadságot és jogegyenlőséget biztosított. Valószínű, hogy az alapító gróf az izraelita vallásúak miatt iktatta be a passzust, ez a paragrafus azonban a későbbiekben érintette a cigányságot is. Más községekhez képest itt enyhébb volt a közterületi és közhivatali ellenőrzés, a házbirtokosok nem vették szigorúan a bejelentési kötelezettséget sem. Mindez segítette a romák letelepedését is.

Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal „cigány” összeírása szerint, 1893. január 31-én Újpesten 23 521 lakos között 161 fő cigány származású ember élt. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, amelyhez Újpest tartozott, akkor 37 fő szegkovácsot és 1399 zenészt tartottak nyilván. Feltételezhető, hogy közülük többen Újpesten éltek.

Dr. Ugró Gyula monográfiájában legelőször az 1874. március 8-i lázadás kapcsán esik szó roma származásúról: „A községházán tovább tombolt a nép dühe, és az elmenekült jegyzőt és bírót kereste. Egy cigány látta a menekülést s ezt tudatta a néppel, hogy a jegyzőék merre menekültek...”

A romákról a 19. század utolsó két évtizedében főleg a hírek között esett szó. 1882 októberében az Újpest Közlöny című lap hasábjain például a következő hír olvasható: „Lakatos Sándor »Babajkó« név alatt ösmeretes bűgőst feljelentették erőszak miatt, a bíróságon. Lakatos 'mindent tagad.' 1896-ban a Közérdek című újságban meg az szerepelt: Nyári kirándulóhely „Tisztelettel tudatom a kedves közönséggel, hogy Újpesten Vasút ucca 87. szám alatt élő vendéglőmet a modern igényeknek megfelelően rendeztem be. Kitűnő konyha és jó cigány, pontos és kifogástalan szolgálat.” 1899-ben pedig ez volt a hír: „Az István Kávéházban Radics Rezső és

zenekara muzsikál, prima hangulattal. A Korona Vendéglőben: Rácz Józsi és kitűnő bandája zenél.”

Dr. Ugró Gyula, a nagyközség utolsó főbírája és a város első polgármestere maga is nagy pártolója volt az Újpesten működő, muzsikáló cigánybandáknak. Nyilvánvalóan a nótaszerző polgármester rokonszenve is segítette a betelepülést.

A várossá vezető úton

Az újpesti állami elemi iskolák statisztikai adatai szerint az 1901-ben alapított, Erzsébet utcai iskolában regisztráltak először cigány anyanyelvű tanulót. Az 1907/1908-as tanévben ugyanitt két leánygyermek szerepelt a tanulók között. Nagy valószínűséggel több cigánygyerek járt az újpesti iskolákba, mivel a muzsikás cigányok (romungrók) nem tartoztak az anyanyelvi roma kategóriájába, ezért az ő gyermekeiket az 5150 iskolás között külön csoportba sorolva nem tartották nyilván.

1909-ben, a korabeli sajtóban, vendéglők és kávéházak hirdetéseinek tucatjai számolnak be arról, mily kitűnő cigányzenekar mulattatja esténként a szórakozni vágyókat. Rögtön egymással rivalizáló rokonok is akadnak: „Horváth-féle vendéglő az újpesti vasútnál, naponta Érsekújvári Kolompár Jancsi a kitűnő cigányzenekarával hangversenyez!”

Horváth-féle vendéglő

„Demokrata Kávéház az Árpád – Rózsa utca sarkánál: Kolompár Jancsi 12 tagból álló cigánybandája hangversenyez!” A többi kávéház, vendéglő, mulató is büszkélkedik híres, neves prímásaival: Pannónia Kávéház: Berkes Berczi híres prímás, Blaszc József Kávéháza: Pápai Náci és bandája, Tomik János vendéglője: Lakatos Kálmán és cigányzenekara, Elite Kávéház: Balogh Jancsi zenekara, Attila Kávéház: Bókai Berczi és bandája, Vigadó Kávéház: Pazsár Marci zenekara, majd fél évvel később Lakatos Gyula bandája. A Pannónia Kávéház az Árpád út 56.-ban sűrűn váltogatta a jobbnál jobb zenekarokat, Berkes Berczi után Egri Oláh Gyula, majd Csillag Izsó bandája következett, egy éven belül. A zenekarok kivétel nélkül nyolc és tizenkét főből álló, hagyományos cigányzenekarok voltak. Ezen időszak az újpesti cigányzene nagy korszaka.

A muzsikások el tudták tartani családjukat. A feleségek általában háztartásbeliként a gyereknevelésben és a konyhában serénykedtek. Főzték otthon a cigányos ételeket, ami nem sokban különbözött a magyar konyhától, ha csak azt nem vesszük különbségnek, hogy sokkal zsírosabb és fűszeresebb, azaz ízesebben főztek, sütöttek. Kedvenc ételük volt a töltött káposzta és a csirkepörkölt galuskával. Mindig többet főztek, mint amennyit kellett, mert annál nagyobb szegény nem volt, ha jöttek a vendégek, rokonok, és nem tudták őket étellel kínálni.

A városban az 1910-es évek végén 16 fő szegkovácsot tartottak számon. Ők ősi,

Farkas Béla és cigányzenekara

vándorló mesterségükkel letelepedve próbáltak megélni munkáikból. Nem hirdették az újságok hasábjain magukat.

Az 1911–1912-es esztendőben valamilyen „divat” folytán, a korabeli sajtó vendéglátói hirdetéseiből eltűnik a cigány szó a zenekarok elől. A prímások nevei viszont ugyanazok. Később újból mindenhol kitűnő cigányzenét ígérnek a vendéglősök.

Az első világháború évei a lakosságtól óriási áldozatot követeltek. Nemcsak a katonai behívókkal kellett szembenézni, hanem az egyre sűrűbben fellépő élelmiszerhiány is hatalmas problémákat okozott. A cigánymuzsikuskoknak is akadt egy-két konkurens a katonazenét játszó bandák között.

Két világháború között

1932-ben Újpest egyik legrégebbi épületében, a Megyeri Csárdában Bujka Józsi és híres cigányzenekara muzsikál. A Pannónia Kávéházban pedig az „Egerből hazatért Újpest kedvenc prímása, Kolompár Laci teljes zenekarával játszik reggelig!” Azonban sokáig nem marad, és helyébe Rácz Laci prímás lép bandájával, aki saját szerzeményeit adja elő. 1939-ben megnyílt a Brunovszky Nagyvendéglő (Szilágyi ucca 14.). Ahogy ma az öreg cigányok mondják, a „Brúnó”, a „Brúnócki”. A megnyitón Oláh Dudus és zenekara muzsikált, majd az Amerikából hazatelepedett cigánygróf: Nyári Józsi és Rudi cigányzenekara játszott. Vele szemben a Horváth Kertben: Oláh Kálmán és bandája hangszerez, majd Csóka Józsi és zenekara váltja őket.

Ugyanekkor növekedtek a megélhetési nehézségek. Erről 1924-ben Látogass a barakkvárosba címmel az Újpesti Kurír ad hírt: „A nyáron portenger, télen Szibériához hasonló: A BUR telep háta mögött közel a Chinoin gyárhoz, terül el a Barakkváros. Olyanok laknak itt, akik máshol nem tudnak lakást kapni, bérelni. Itt élnek munkások és cigányok egyaránt. A barakk lakói fellázadtak a szadista gondnok ellen, ki elmondásuk szerint korbáccsal jár a barakkok között, és azzal dicsekszik, hogy ő már két kommunistát is megölt. A gondnokot feljelentették a bíróságon. A bíró utasítást adott a rendőrségnek, hogy azonnal távolítsák el a gondnokot.”

(Folytatjuk...)

GÁBRIEL TIBOR

Pillanatkép Újpest társadalmi életéből Százéves história

A kiegyezést követően a Magyar Királyság településein a valamilyen közös cél érdekében szerveződő civil szervezetek tevékenysége alkotta a társadalmi életet. Ezek a polgári szerveződések ritkán éltek meg egy generációnál hosszabb időt. Nem volt ez másként Újpesten sem. 1902 decemberének második felében Újpest társadalmi életét az önkéntes részvételen alapuló körök, egyletek, csoportok, egyesületek, társulatok, asztaltársaságok sokszínűsége tükrözte.

Így volt ez 1902 decemberében is. Akkor a „boldog békeidők” szokásos rendezvényei zajlottak: Karácsony környékén a civil szervezetek programjai általában kulturális, jótékonyági jellegűek, ritkábban a rendszeres szervezeti életükhöz kapcsolódtak.

A népkonyháktól a felolvasóestig

Az Amadeo Ágnes asztaltársaság 18 szegény iskolás gyermeket látott el ruhával december 14-én (vasárnap) Bräner Ferencz vendéglőjében (Attila u. 6.), a tagok év közben adományozott filléreiből.

Vnuk Lajos vendéglőjének asztaltársasága 17-én téli harisnyával és cipővel látott el 11 gyermeket – tagjaik éves megtakarításainak kamataiból. „Az asztaltársaság lelke Pohl Károly ipartestületi titkár, pénztárnoka Vnuk Lajos vendéglős” volt – a „pénztárnok” vendéglője a Király utca 6.-ban, a néhai ipartestületi székházzal szemben állt. Szintén ezen a napon, délután 5 órakor Blitzner Károly vendéglőjében ült össze a Nevelésügyi Asztaltársaság – a korábban már kijelölt szegény gyerekek felöltöztetésére.

A civil szervezetek között a jótékonyági területen kimagasló szerepet játszott az 1897-ben egyletté alakult Újpesti Gyermekbarát Egyesület. Elődje az 1894-ben alapított Központi Asztaltársaság és az ehhez 1895-ben csatlakozott Izraelita Asztaltársaság volt. Az

egyesület jótékonyági tevékenységét Újpest község éves költségvetésében rögzített összegekkel támogatta. December 18-án (csütörtökön) az egyesület 103 gyereknek adott – felekezetre való tekintet nélkül – téli ruhát, majd tartotta meg egyleti helyiségében díszközgyűlését. Rendezvényükön jelen volt „Illek Vincze esperes-plébános, Mády Lajos református esperes, dr. Venetiáner Lajos főrabbi, Lindt János bíró, Zsoldos János főjegyző”...

Az újpesti iparosokat fogta össze a település egyik legfontosabb civil szervezete, az 1885-ben alapított Újpesti Ipartestület. Elődje az 1879-ben életre hívott „újpesti vegyes ipartársulat” volt, amely 1884-ben magát feloszlatta, vagyonát átadta az ipartestületnek. Később Újpest Megyei Város Ipartestülete néven működött. Székházuk a Király utca 5.-ben volt, helyén ma a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár újpesti Király Könyvtára működik. A karácsony előtti héten székházukban közművelődési estet rendeztek. A Katholikus Legényegylet dalárdája énekelt el a Szózatot, majd ezt követte Kiss Béla igazgató felolvasása az iparos és kereskedő tanoncok neveléséről. Várady: Melyiket szeressem... című költeményének elhangzása után az Ernani-operából a Bordalt adta elő a Katholikus Legényegylet dalárdája. Ezt újra egy felolvasás követte „a szövetkezés egyéni, társadalmi és nemzetgazdasági jelentő-

Az Újpesti Ipartestület székháza 1896-ban

ségéről”, amit cimbalom- és hegedűzenével oldottak. Majd egy humoreszk felolvasása és a dalárda fellépése fejezte be az előadást.

Ezen a héten a szegények számára három népkonyhát nyitottak meg. A felnőttek az István téri Széchenyi-házban, az iskolás gyerekek a Toldy (mai Langlet Valdemar u.) és Erzsébet utcai iskolákban 11–13 és 16–17 óra között juthattak ételhez. Kétezernél több gyermek szorult rá a népkonyhára, száznál több gyerek pedig családjuknál került elhelyezésre. Az egyletek és magánosok által fenntartott népkonyhák működését a község lehetőség szerint támogatta. Az 1890-es évek elején rövid ideig községi népkonyha is működött, majd csupán az Izraelita Nőegyletnél lehetett a rászorultaknak ételhez jutni – itt valláskülönbőség nélkül látták el a szegényeket. A '90-es évek végén a táncvigalmakból és engedélydíjakból származó bevételét Újpest községe „a népkonyha fenntartására” fordította.

„Díszes, előkelő társaság” vett részt december 17-én az Újpest Rákospalotai Szent Erzsébet Jótékonysági Nőegylet estélyén, az egylet helyiségében. Ez az Arpád út melletti Istvántelken volt (a gyermekmenhely, a későbbi Clarisseum), amely 1938-ig közigazgatási szempontból Rákospalotához tartozott. A nyitó felolvasást két operarészlet követte az újpesti zenede elnökének előadásában. Zongorával kísért cimbalom- és fuvolakoncert, majd éjfélig tartó „csevegés” zárta a programot. A jótékonysági tevékenységeket felvállaló, népkonyhát is működtető egylet elnöke hosszú ideig gróf Károlyi Lászlóné volt.

„Minden egyesület és asztaltársaság gyűjtsön a Kossuth szobor javára” – olvashattuk a korabeli sajtó szinte minden egyes számában az újpesti Kossuth-szobor bizottság felhívását. Most, karácsony táján kiállítást és vásárt is szerveztek. A felajánlott tárgyakat a bizottság elnökének, Endre Jánosnak a Deák utca (ma Deák Ferenc utca) 8.-ba lehetett beküldeni. Az újpesti Kossuth-szobor bizottság a község háza II. emeletén (az 1900 nyarán átadott Szent István téri új község házában, később városháza, ma polgármesteri hivatal), december 20-tól karácsonyi kézimunka-kiállítást és vásárt szervezett a Kossuth-szobor javára.

Mintegy 120 kézimunka, 15 festmény és szobor került felajánlásra és volt megtekinthető az újévig nyitva tartó ideiglenes galériában.

December 21-én az ifjúsági egyesületekről címszó alatt előadást hallgathattak meg az iparos munkások képzésére alakult újpesti bizottság rendezvényén résztvevők.

Több szegény gyerek jutott 22-én meleg ruhához és cipőhöz a korábban már említett Újpest Rákospalotai Szent Erzsébet Jótékonysági Nőegyesületnek köszönhetően. Csak december hónapban az egyesület háromszáz gyermekruhát, száz pár cipőt és harisnyát, ötven-ötven férfi és női ruhát, ezer adag kenyeret és tejet, 250 adag tüzelőt (egy adag 25 kg szén és 15 kg fa volt) osztott szét a rászorultak között. Két gyermekágyas asszonyt élelemmel, tüzelővel, ágyneművel, pénzbeli segéllyel és a szülésznői költségek fedezésével támogattak. Tizenkét személyt 5–20 korona közötti összeggel segítettek. Karácsony napján 12 feldíszített karácsonyfát, élelmet és ruhaneműt osztottak ki.

Főként Újpest katolikus iparosait fogadta az 1891-ben létrehozott, felekezeti alapon működő Katholikus Legényegylet, amelynek zászlószentelésére 1893-ban került sor. Károlyi Sándor grófnak köszönhetően „külön házban” volt a székhelyük: „a régi vasúti megállónál, majd a József utcában”, végül a Csokonay utca (a mai Csokonai u.) 38.-ban. Karácsony első napján az újpesti Katholikus Legényegyletben vetített képekkel kísért bibliai előadást, majd egy karácsonyi játékot láthatott a „szépszámú és intelligens közönség”. Az este 8 órakor kezdődő előadást a dalárda hangversenye követte.

Karácsonytól Szilveszterig

A Közérdek című újság karácsonyi száma hétköznaponként is a Rákospalota Újpest Korszolyázó Egyesület jégpályáján zajló víg életről számolt be. Az újpesti tánckedvelő ifjak december 25-én, a Nemzeti Kávéházban (a Templom és a Deák utca – ma Deák Ferenc u. – sarkán) rendezték táncestjüket –, melynek bevételét az újpesti népkonyhának ajánlották fel.

Néhány sportolni vágyó ifjúnak köszönhette az Újpesti Torna Egylet (UTE) elődje, az Újpesti Torna Egyesület 1885 tavaszán létrejöttét. Nem sokkal később már az országos kiállítás országos tornaversenyén 40 ta-

gú tornászcsapattal szerepeltek. 1902. évi közgyűlésüket december 27-én, a Széchenyi Kávéház (Árpád út 1.) nagytermében tartották, szépszámu résztvevővel. Különösen a „football-osztály” beszámolója keltett nagy figyelmet. Az UTE három focicsapata 1902-ben 36 „nyilvános” meccsen vett részt, amiből 19-et megnyert, 3 döntetlen volt... Akkori közgyűlésükön tornászairól, vívóiról és az igen „gyengén” szereplő futballcsapatáról lehetett hallani.

December 28-án az iparos munkások képzésére alakult újpesti bizottság előadóestjén Szent Istvánról, majd a magyar zenéről szóló előadásokat szavalat és monológ zárta. Az újpesti Zeneművelő Egyesület igazgatóválasztmányára 29-én tartott ülésén „magánénekre” 3-4 fő, 16 évet már betöltött lány tandíjmentes felvételéről és képzéséről határozott, vagyoni helyzetükre való tekintet nélkül.

Nagyon jól sikerült szilveszter estje volt az Újpesti Dalkörnek a Keil-féle kávéházban. Az 1871-től működő dalkör Újpest legkorábban alapított civil szervezeteinek egyike volt. Szintén december 31-én került sor az Újpesti Munkásképző Egylet tagjai számára rendezett szilveszteri bálra. „A Colosseum nagytermét teljesen megtöltötte a közönség, amely nagy tetszéssel kísérte a műkedvelők előadását.” Az

azóta elbontott Colosseum (Árpád u. 23.) falai közt A falu rossza népszínmű és a Rabszolga lázadás című dráma került bemutatásra. A zene szüneteiben az egylet ve-gyes és férfi dalkara énekelt. Saját könyvtáruk javára (Bocskai u. 25.) szervezték meg az Újpesti Hajós és Építőmunkások a „világposta tombola-játékkal és szerencse halászzal” egybekötött szilveszterüket. Az „újpesti egyesült szervezetek” a Ripper-féle kávéházban (Templom u. 10.) ajánlottak szilveszteri kikap-csolódást látogatóiknak: dal, szavalat, mono-lóg, páros jelenetek, szerpentin, világposta és tánccal egybekötött kedélyes Szilveszter-estre került itt sor.

Az Újpesti Közművelődési Kör 1887-ben jött létre, az 1877-ben alakult Újpesti Ifjúsági Önképzőkör, valamint az 1883-ban alapított Társalgó Kör egyesülésével. Székházát 1899-ben avatták fel az Árpád út 56.-ban – ez a mai Árpád út 66., az Újpesti Polgárcentrum. Itt, a közművelődési kör szilveszterén nevetve búcsúztak el az ősztendőről a kör tagjai és meghívott vendégeik. Rigmusokban tartott szilveszteri beszámoló, a Brehm állatvilága című dalmű, gordonka- és cimbalombemutatók, valamint a Bál után elnevezésű monológ képezte rendezvényük „kötött” részét. □

Szíjgyártók mulatsága Berlingernél 1918-ban

A Szilas-patak

Újpestet régebben joggal nevezték az élővizek városának, hiszen a Duna és a Dunamenti puhafaligetek áradásos tavacskái és pocsolyái mellett sokfelé találhatók vízfoltokkal tarkított lápos területek, tiszta vizű tőzeg- és kavicsbányatavak. Korábban komoly természeti értéket képviselt három síkvidéki patak, amely számát tekintve is jelentős természeti érték, amellyel Budapest más részei sohasem büszkélkedhettek. Kár, hogy mára ezeknek a vidáman csörgedező patakoknak a medrét és partját kibetonozták, elpusztítva a vízhez kötődő élővilág jelentős részét. Ezek a csatornává vált vízfolyások a Szilas-patak, a Csömöri-patak és a Mogyoródi-patak. Ahhoz, hogy megtudjuk, milyenek voltak valamikor ezek a patakok, amikor még volt bennük magasabb rendű élet, nem kell időutazásra vállalkoznunk, elég az is ha megtekintjük őket Újpest szomszédos kerületeiben.

A Szilas-patak a szilasligeti és a kerepesi forrásoknál ered. Az utóbbi évek aszályos időszakai miatt a Szilasliget és Kerepes közötti rész teljesen kiszáradt, és csak a Kerepes előtti forráslápok vize tölti meg a patakmedret. A Szilas-patak felduzzasztásával hozták létre Cinkota mellett a Naplás-tavat, amelynek különleges növény- és állatvilága védelem alatt áll. A természetes környezetbe jól illeszkedő, nagy kiterjedésű tó jelenleg horgásztóként működik, és sok, a főváros betonrengtegében élő ember kikapcsolódását szolgálja.

A Duna felé csörgedező Szilas-patak egészen Rákospalotáig természetes élőhely. A part menti vegetációt jellegzetes mocsári növényzet alkotja. A békabuzogányos (*Sparganiaceae emersum*) szegélynövényzetben megtalálhatjuk a feketenadálytót (*Symphytum officinale*), amely gyógynövény, a mocsári nefelejcsot (*Myosotis palustris*), a réti boglárkát (*Ranunculus acris*) és a különböző sásfélétet. A növényzet egy része a patakvízbe is behatol, kedvező feltételeket teremtve a bol-

harákoknak (*Gammarus sp.*) és a vízi ászkarakoknak.

A bolharákok egyaránt gyakoriak álló- és folyóvizekben. Hátpajzsuk nincs, testük oldalirányba lapított. A táplálkozásban fontos első négy pár lábuk, melyekből az első kettő pár ollót visel és előreirányul. A következő három pár torláb, az úszáshoz szükséges evezőláb. Az első három állandóan csapkodó potrohláb a vizet hajtja a hasoldali kopolyúkhöz, míg az utolsó három pár hátra irányuló ugróláb, mely az aljzatról löki el az állatot. Mikor nem úsznak, akkor a fenéken oldalt fekvő, a lefelé irányuló hátsó lábaikkal mozognak, testüket begömbítik, majd kinyújtják. Ezért Magyarország egyes területein oldalgóknak is nevezik őket. Többségük növényevő, de némelyikük apróbb férgeket, rovarlárvákat is megtámad. A patakokban élők fontos szerepet játszanak a vízbe bekerülő szerves anyagok lebontásában. Az ászkák szinte valamennyi vízi élőhelyet meghódították, miközben egyes fajaik, a közismert pincebogarak a szárazföldre is kimerészkedtek. Gyakori fajuk a vízinövényzet között élő, barna színű, közönséges víziászka (*Asellus aquaticus*).

A part közelében vadászik rájuk egy ragadozó poloska, a víziskorpió (*Nepa rubra*). A víziskorpió a tavak és patakok partoldalán áll lesben, a növények gyökere között. Innen figyel az apró vízi állatok mozgását, majd ha egyikük a fogókarja közelébe kerül, előrelenyúl, megragadja a prédát, és testnedvét kiszívja. Lapított potrohának nyolcadik szelvénye két hosszú légzőcsőben folytatódik, melyek egymással összekapcsolódva biztosítják a poloska számára az oxigén-utánpótlást a légkörből.

A víziskorpió nevét testformájának, fogólábainak és légzőfüggelékeinek köszönheti. Egyébként nem sok köze van szárazföldi névrokonához. A táplálkozását igen egyszerű megfigyelni, ehhez elég egy alkalmas zsákmanyt, pl. egy víziáskát juttatnunk a fogó-

lábai közé. A poloska ilyenkor hirtelen előre-
lendül, és megragadja a zsákmányt. A száj-
szerv mint egy kis ormány hajladozik ide-oda,
hogy megtalálja azt a részt, ahol a belsejéből
előbukkanó szűrőserték behatolhatnak a test-
be. Táplálkozása során a víziskorpió egy-
folytában mozgatja a hosszú szűrősertéket,
melyek átjárják a zsákmány testét. Repülni
nem tud, mert repülőizmai visszafejlődtek.

A vízben álló békabuzogány és gyé-
kény gyökerei között tavigiliszták (*Criodrilus
lacuum*) élnek, amelyek hasonló életmódot
folytatnak, mint szárazföldi rokonaik, a földi-
giliszták. Testük kékesen irizál, így féreg
létükre is szép látványt nyújtanak a tekergőző
állatok.

Az iszapgiliszták veszélyes ellensége a
ragadozó lónadály (*Haemopsis sanguisuga*),
amely nemcsak őket, hanem a vízbe kerülő
földigilisztákat is bekebelezi. A méretében és
megjelenésében is a vérszívó orvosi piócához
hasonló féreg az emberre nem jelent veszélyt,
de a gilisztákat úgy szippantja be, akár az em-
ber egy szál makarónit. A lópióca hasoldala

hasonló lehet, mint az orvosi piócáé, a teste
szintén rendelkezhet sárga szegéllyel, de a
hátoldala mindig egyszínű barnás, szemben
az orvosi piócával, amelynek a háti részét
márványozott mintázat borítja. Petecsó-
móikat nyár végén rejtik el a parton. A kis
piócák tavasszal kelnek ki a kokonokból, és a
vízbe másznak, hogy folytassák szüleik ra-
gadozó életmódját. A patak ragadozó lapos-
férgerei az örvényférgesek. Ezek az állatok több-
nyire a patakmederben heverő kövek alsó fel-
színén tartózkodnak az itt élő ragadozó
nyolcszemű nadállal (*Erpobdella octoculata*)
együtt, amely hazánk leggyakoribb piócája.
Az örvényférgesek, mint a tejfehér planária
(*Dendrocoelum lacteum*) és a gyászplanária
(*Dugesia lugubris*) apró férgek és rákokra
vadásznak, de az elhullott állatok lebontásá-
ban is fontos szerepük van.

A szitakötőlárvák közül a sávós szitakötő (*Calopteryx splendens*) és a légivadászok (*Agrionidae*) lárvái gyakoriak. A vízbe hatoló növényzetben élnek a szövőteges (*Hydropsyche* sp.) lárvái, amelyek víz alatti hálójukkal

A Szilas-patak

szűrjük ki apró élőlényekből álló táplálékukat a lassan áramló vízből. A Szilas-patak értékes élőlénye egy kérészfaj lárvája, amely kevés helyen fordul elő az ország más területein. A patak csendesebb, kiszélesedő részein a molnárkák (*Gerris sp.*) mellett napsütéses időben a vízfelszínen köröző keringőbogarak (*Gyrinus sp.*) vadásznak vízbe hullott rovarokra.

Sajnos 1999 tavaszán a patak rendezése ürügyén az M3-as autópályától kezdődően több száz méteres partszakasz növényzetét pusztították el Újpalota irányában. A partot kavicssal szórták le és dróthálóval lefedték. Ennek következtében ezen a területen kipusztult a patak sokszínű élővilága. A beavatkozás következtében ezen a részen tömegesen elterjedhettek a púposszúnyoglárva, amelyek kifejllett nőstényei vérszívással az embereknek is számos kellemetlenséget okoznak.

A patak mentén néha megfigyelhetjük a jégmadarat (*Alcedo atthis ispida*) is, amely a Szilas-patak melletti kis tóban halászik. A tavat néhány méterre találjuk a Szilas-paktól, az M3-as autópálya mellett. Ez az élőhely a helyi védettségű Rákospalotai Turjános részét képezi. Partja mentén nádasok alakultak ki, amelyekben a mocsarak és az árterek jellegzetes növényeit is megtaláljuk. Ilyen például az észak-amerikai eredetű süntök (*Echinocystis lobata*), amely főleg ártéri fűzésekben jelenik meg, ahol a növényzetre felfutva szinte áthatolhatatlan szövedéket képez, és a tövises termésű bojtortján szerbtövis (*Xanthium strumarium*). A nádas által szabadon hagyott részeken gyakori még az ártéri üde gyomtársulásokra jellemző borsos keserűfű (*Polygonum hydropiper*), amely csípős íze miatt kapta a nevét, és a ligeti seprince (*Stenactis annua subsp. strigosa*), amely ártereken és vágásokon sokfelé elterjedt az országban. A vízben, az aljzaton sűrű csillárlármoszat (*Chara sp.*) gyepek alakultak ki, míg az alámerült hínárvegetációt az érdestócsagaz (*Ceratophyllum demersum*), a fésűs békaszőlő (*Potamogeton pectinatus*) és fonalas zöldmoszatok képviselik. Az érdestócsagaz állományai a növényi tápanyagokban gazdag eutróf vizet jelzik, és gyors növekedésű iszapfelhalmozóként jelentős szerepet ját-

szanak a tó szukcessziós feltöltődési folyamatában. A hínárnövényzet sűrűjében tavasztól őszig gazdag gerinctelen állatvilág él. Már kora tavasszal tömegesek a vízben lebegő kandicsrákok (*Copepoda*), majd a vízbolhák (*Daphnia sp.*) megjelenésekor a velük táplálkozó piros színű víziatkák (*Hydrachnidae*) és a törpe-vízpoloskák (*Plea leachi*) is tömegessé válnak. A vízi növényzetben gyakoriak a különböző rovarlárva, mint amilyen a közönséges katonalégy (*Stratiomyia chamaeleon*) lárvája, vagy a bogárlárva, de a ragadozó búvárpók (*Argyroneta aquatica*) is sokszor szemünk elé kerül. A szitakötőlárva közül a közönséges szitakötő (*Sympetrum vulgatum*) lárvái gyakoriak a tóban. A ragadozó búvárpók is a nyílt vízi részekben gyakran megfigyelhetjük az úszó vízisiklót (*Natrix natrix*), vagy a tőkés récét (*Anas platyrhynchos*). A tó autópályától távolabbi részén fűzfák alkotnak puhafaligetet, majd távolabb magaskórós társulások következnek.

A patakban élő növények és állatok részét képezik a Szilas-patak bonyolult életközösségének, amelyből ha kiesik néhány fontos tag, akkor az összes többi élőlény is elpusztul. Ezért van az, hogy a part menti növényzet kiirtásával és a meder kibetonozásával hirtelen eltűnik a patak sokszínű élővilága, és átadja helyét a káros, gyakran az emberre is veszélyes mikroorganizmusoknak. A patakmeder kibetonozásával eltűnik a patakot végigkísérő mocsári és vízinövények zöld szegélye. Kivesznek a növénytársulásokban élő gerinctelen állatok is. A patakban a növényi lét kezdetleges formái, baktériumok, kékmoszatok képesek csak fennmaradni. Ezek nem tudják lebontani a patak messziről ideszállított szennyeződéseit, sőt gyakran maguk is mérgeket juttatnak a vízbe. A patakrombolás káros hatásait felismerve a Rákospatak revitalizációjára, betonmedrének lebontására tervek születtek, amelyeknek a megvalósítása a közeljövőben fog megkezdődni. A jó példa erejében bízva talán reménykedhetünk abban, hogy unokáink még visszakaphatják azt a vidáman csörgedező Szilas-patakot, ami most csak nagyapáink emlékeiben él. □

DR. SZERÉNYI MÁRIA

Jámbor Pál (Hiador) verse Újpestről

Jámbor Pál 1821-ben született, Pakson. Kalocsán, Pécsen és Vácott járt gimnáziumba, majd a kalocsai papnevelde hallgatója lett. Kalocsán, kispaptársaival 1840-ben „magyar iskola” elnevezéssel önképzőt alakított. Ekkor jelentette meg verseit Hiador álnéven. 1843-ban Hattyúdalok címmel közreadta első verseskötetét. Alkotásait a Petőfi Sándor ellenfelének számító Honderű közölte. Az újság segédszerkesztője, Zerffi Gusztáv, aki 1848-ban majd németre fordítja a Nemzeti Dalt és részt vesz az Egyenlőségi Társulat megalapításában, 1846-ban cikksorozatban támadta Petőfit. Az Egy magyar lyricus. Irodalmi levelek dr. Laube Henrikhez Lipcsébe című írásában a János vitézről például elítélőleg beszélt, szemére vetve a szerzőnek a „póriasság”-ot, a műveltség hiányát, máshol azt kifogásolta, hogy Petőfi „balul értelmezi a népiesség”-et, a dalai „zsíros, fenés” aljasságokkal vannak tele, műveiben „leszállt” ugyan a néphez, írta, de azt „a költészet magaslataira” már képtelen volt fölvezetni. Petőfivel szemben Hiadort tekintette nagy költőnek. A szerkesztő, Petrichevich Horváth Lázár is kendőzetlenül fogalmazott. Az Európai műveltségű Hiador, divatos Petőfi címmel a következőt írta 1847. február 9-én: „Hiador munkái a divatos Petőfié fölött – csekély véleményünk szerint – annyival fönntebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költész fönntebb áll olly költőnél, ki saját hona keskeny szellemében túl mit sem ismer. Gyémánt mindkettő. Egyik, melyen még rajta csüng az anyaföld salakja; másik, mely művészkezek közé vetődött s köszörűnek minden újabb forrásával új tüzet – új fényt lövell ki.”

Jámbor Pál (Hiador) maga nem vett részt az irodalmi harcban. 1844-ben pappá szentelték, 1846-ban és 1847-ben – a nevével folytatott csatározások idején – Óbecsén segédlelkész. 1848-ban hazafias versekkel és cikkekkel harcra buzdított. Kossuth lelkes híve lett. 1849-ben a Vallás- és Közoktatásügyi

Minisztériumban hivatalt vállalt. A szabadságharc bukása után egy ideig bujkált (akárcsak Vörösmarty). 1852-ben emigrált. Párizsban telepedett le. Barátságot kötött a Petőfi által csodált francia költővel, Béranger-val, magyar verseket fordított franciára, Paul Durivage néven francia verseket és regényeket írt.

1859-ben hazatért. Előbb segédlelkész volt, 1861-től a szabadkai gimnázium igazgatója lett. A Határozati Párt híveként az 1861-i és az 1867–1871-es országgyűlés képviselője. 1872-ben Közvélemény címmel „röpvé”-et jelentetett meg. Ebben a kéthetenként megjelenő folyóiratban, melybe kizárólag ő írt, szó volt az önkormányzatokról, a honvédelemről, a vasút fejlesztéséről, a közlekedésről, az ipar és a kereskedelem fellendítésének szükségességéről, a népnevelésről, az iskolaügyről, a

Jámbor Pál (Hiador)

könyvkiadásról és a színházi bemutatókról is. A cikkeiben sokszor hivatkozott Széchenyi István gróf írásaira és tevékenységére is. A Közvélemény című újság egyik 1871-es számában hírt ad arról, hogy „gr. Károlyi Sándor lóerejű vasutat épített” a főváros és Újpest között.

Jámbor Pál (Hiador) és Károlyi gróf a szabadságharc bukása után Párizsban élt. Talán már ott is ismerték egymást, az viszont bizonyos, hogy 1861-ben mindketten a Határozati Párt parlamenti képviselői voltak, s nem kizárt, hogy egyszerű ismeretségen túl akár még az iparpártoló javaslatok és törvénytervezetek kidolgozásában is közösen dolgoztak. A gyorsan fejlődő Újpest önmagában is példatértékű lehetett a költő-képviselő számára.

A településről különben egy másik esemény kapcsán is hírt adott lapjában. 1868 júliusában megemlékezett Beniczky Lajos egykori szabadságharcos alezredes, majd 1861-es képviselő haláláról. Beniczky holttestét a Dunából fogták ki, a kortársak gyilkosságra gyanakodtak. Mivel Újpesten élt a nővére, Beniczky Irma író, és itt temették el 1867-ben elhunyt testvérét, az egykori nemzetőr őrnagyot, Beniczky Attilát, ezért kézenfekvő volt, hogy az 1850. február 28-án kötél általi halálra, majd húszévi sáncfogságra ítélt, 1858-ban szabadult katonatisztet Újpesten temessék el. Elképzelhető, hogy a temetésen Jámbor Pál (Hiador) maga is részt vett.

Az Új-Pest című vers 1871-ben, a Hiador újabb költeményei című kötetben jelent meg.

JÁMBOR PÁL (HIADOR)

Új-Pest

Harsog a kürt, éljen Új-Pest!
Ifjú szép külvárosunk,
Hol csengő pöröly tüzében
Kél a nap, mit álmodtunk.
Aki számkivetve hervadt,
A testvér megjött haza;
Hints virágot merre indult;
Egy lépést tett a haza.

Hogyha szárny nincs, jó a mankó;
Éljen a lovas vasút!
Amerika ily uton jár,
És mi messze, messze fut!
Mondd, ki vette vajh előbbre
Ezt a gazdag századot?
Ő a földbe milliót vet,
Millót vet, mint magot.

Pest az agy, de karja Új-Pest,
Méh ma, holnap óriás;
Egyik a hajnalt hasítja,
Pénzt ver itt a kalapács.
Pest-Budától Palotáig,
Egy bíró lesz ezután;
Holnap a Lánchíd helyett majd
Három híd fut a Dunán.

Ó-Budáról cseng a pöröly,
Dal, mit a munkás dalol;
Mesterművet szült a hámor –
Azt jelenti e gomoly.
A nap, mely aranyugárt szór
A harmattal, mely ezüst,
Annyi áldást, hidd, nem áraszt,
Mennyit áraszt most a füst.

Minden egy szó: Munka! Munka!
Tudja ezt jól Albion,
Átfurván a tenger ágyát
Tegnap egy drótsodronyon.
Mindennap csodák születnek,
A világ uj arcot ölt.
Oh hon ébredj! annyi kincset,
Annyi kincset – rejt e föld!...

A szegénység szolgaság azt
Mondja egy nagy francia,
És amit mond, szentírás az,
Nála nincs nagyobb iga;
Gazdagodjunk meg barátim,
A szabadság megjövend.
Hogyha szárnyat bír a nemzet:
A jövődő a mienk!

HIRMANN LÁSZLÓ

Dr. Técsőy Henrik

Újpestet már 1930-ban sportvárosként emlegették az akkori szaklapok. Hoszszú a sora azoknak a világbajnokoknak és olimpikonoknak, akiknek városunkhoz kötődik sportpályafutása. Sajnos a dobogó fokain állók sokszor eltakarták azokat az edzőket, sportvezetőket, akik maguk is rengeteget tettek egy-egy kiváló eredményért. Ezek egyike volt dr. Técsőy Henrik is, akinek személye összeforrott az újpesti vízi sportokkal.

Családja eredetileg a Tichy nevet viselte. Édesapja, Tichy András kőművesmester volt, ő építette családja számára 1886-ban az Ősz utca 55. sz. alatti házat. Itt látta meg a napvilágot a Schneider Margittal kötött házasságából származó fia 1894. augusztus 15-én.

A szerény anyagi körülmények között felnövő gyermek elvégezte a polgári iskola négy évfolyamát. Ezt követően mindössze tizennégy évesen dolgozni kényszerült. Betanított munkásként helyezkedett el, 1909-13 között mintaasztalos-tanonc volt a Láng Gépgyárban. Munka mellett azért jutott ideje a testedzésre is. Barátaival együtt gyakorta lejárt az újpesti téli kikötőben lévő egykori fauszodába. Tehetőségével hamarosan kitűnt társai közül. Az UTE 1910-ben hozta létre úszószakosztályát, majd hamarosan megalakult a vízilabdacsapat is. Első mérkőzését az együttes a Terézvárosi F. C. ellen játszotta. A keret tagja volt Tichy Henrik is.

Munkahelyén felfigyeltek rá. Támogatták tanulmányait, így érettségi vizsgát tehetett. 1916-tól már nem fizikai munkásként, hanem műszaki tisztviselőként dolgozott. A Láng Gépgyár az első világháború utolsó éveiben nagyváradi üzemében foglalkoztatta őt. Az összeomlás követő gazdasági válság miatt nehéz helyzetbe kerülő vállalat létszámleépítése Tichy

Henriket is érintette. Az agilis fiatalember könnyen talált új állást, 1920-tól már a Budapesti Iparbank tisztviselője volt. 1921-ben megnősült, feleségül vette Hyross Constanciát. Két gyermekük született, István és Vilma.

Tichy Henrik aktív sportolói pályafutása ekkortájt véget ért, de a medencéknek soha nem fordított hátat. Edzőként tevékenykedett, 1921-től pedig a Magyar Úszó Szövetségben töltött be különböző tisztségeket.

Dr. Técsőy Henrik

Pályája ezt követően két szál-
lon futott, tisztviselőként és
sportvezetőként egyaránt
szép karriert épített fel.
1926-ban lépett szülővárosa,
Újpest szolgálatába. A számvevőszéken
Kriszt Lajos munkatársaként dolgozott,
1927-től számtiszt beosztásban. Új mun-
kaköre szélesebb ismereteket kívánt, így
beiratkozott a szegedi Ferenc József Tudo-
mányegyetemre, ahol 1931-ben államtudo-
ri, 1932-ben jogtudori oklevelet szerzett.
Ettől kezdve a keze alatt dolgozó sportolók
nagy tisztelettel csak „Doki bácsi”-nak
szólították a jogász-edzőt. Ekkortájt ma-
gyarosította nevét Técsőyre.

1935-ben Aschner Lipót, az UTE
akkori elnöke és fő mecénása megbízta őt a
sportegyesület úszószakosztályának vezeté-
sével. Dr. Técsőy Henrik ebben az évtized-
ben állt pályája csúcsán. Kiváló növendékei
voltak, köztük az idővel barátta váló Ha-
lassy Olivér olimpikon. Edzői sikereit hal-
latlan munkabírásiának, a fiatal tehetségek
magabiztos kiválasztásiának, a sportolókkal
kialakított atyai viszonyának köszönhetette.

1936-ban érte élete talán legnagyobb
megtiszteltetése. Sportvezetőként tagja le-
hetett a berlini olimpiára kiutazó magyar
csapatnak. Büszkén viselte a válogatott vilá-
gos színű, címeres formaöltönyt. Kiváló
német nyelvtudásának jó hasznát vette az
olimpián, ahol a magyar versenyzők remek
eredményeket értek el. Örömet csupán az
árnyékolta be, hogy röviddel a világver-
senyt megelőzően megölte. Így a két
gyermek felnevelése is az ő gondja lett.
Többé nem nősült meg. A sport, a közéleti
szereplés és Újpest töltötte ki az életét.
1936-tól a város árvaszékeének jegyzője lett,
1937-ben belügyi igazgatási szakvizsgát
tett. Munka mellett kevés ideje maradt a
kedvtelésekre. Szabad óráit gyermekeivel
töltötte, akik maguk is úsztak. Gyakorta el-
kísérték sportversenyekre apjukat, az ilyen
alkalmakat rendszerint fényképezőgéppel
örökítette meg. Felvételei a korabeli úszó-
sport fontos dokumentumai.

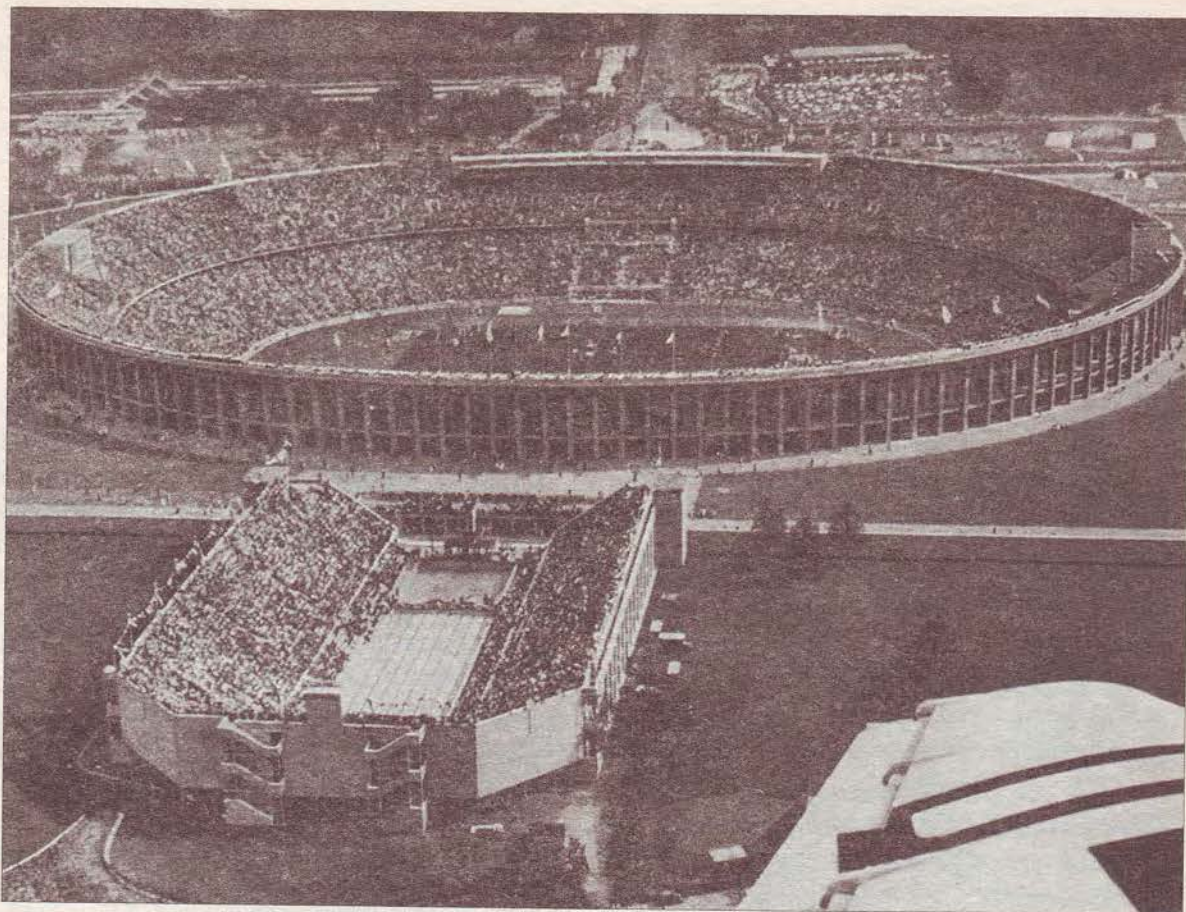
1938-ban átadták a Váci út 104.
szám alatti Tungsram uszodát, amely
innen kezdve második otthona lett.

Hétvégenként levanteoktatóként tevé-
kenykedett, olyan lelkesedéssel, hogy
1941-ben hadtestparancsnoki elismerésben
részesült. Ezt a feladatot is azért vállalta,
mert eszményképe volt az edzett, iskolá-
zott ifjúság. A kibontakozó háború foko-
zott aggodalommal töltötte el. A Magyar
Úszószövetség alelnökeként országos is-
mertségre tett szert, így érthető, hogy a
II. bécsi döntés során Magyarországhoz
visszakerült Marosvásárhely polgármesteri
székét dr. Técsőy Henriknek ajánlották fel.
Ő előrelátóan elhárította a megtisz-
teltetést. 1944-től az újpesti árvaszék
elnöke lett.

A háború utáni nehéz idők az
úszósport is megsínylette. Técsőy Henrik
mindent megtett, hogy tehetséges ver-
senyzői ne szenvedjenek hiányt semmiben
sem. Kettesi Gusztávnak, a későbbi magyar
bajnok vegyesúszónak lábbelit szerzett a
szövetségtől, Brunovszky József újpesti
vendéglősmesternél pedig kijárta, hogy
tehetséges, de szegény sorsú sportolói,
köztük Csordás György, ingyenebédet
kapjanak. Szerepe volt abban, hogy Kutasi
István, Szittya Károly, Dömötör Zoltán,
dr. Mayer Mihály olimpiai bajnok és
helyezett lett.

A proletárhatalom azonban nem tar-
tott igényt szolgálataira. 1950-ben meg-
szüntették az újpesti árvaszéket, és ő ren-
delkezési állományba került. Ezt követően
különböző, jogász végzettségéhez méltat-
lanul alacsony beosztásokban volt kény-
telen dolgozni. Visszavonult a hivatali
pályáról, és mivel minimális nyugellátást
kapott csupán, ezért szinte nélkülöznie kel-
lett. Sportvezetői tevékenységét is be-
fejezte.

Egy életen át tartó áldozatos mun-
káját a magyar állam később a sport ér-
demérem bronz, majd ezüst fokozatával
ismerte el. Az arany fokozatra is felterjesz-
tették, de 1963. december 31-én bekö-
vetkezett halála miatt ezt már nem kaphat-
ta meg. Abban az Ősz utcai házban hunyt
el, ahol megszületett. A Megyeri úti te-
metőben hantolták el. Sírját halottak nap-
ján minden évben megkoszorúzzák az
úszósport mai képviselői.

A százezer nézőt befogadó berlini olimpiai aréna

Dr. Técsőy Henrik pályafutásának csúcspontja minden bizonnyal a berlini olimpia volt. A világversenyek történetében különös helyet foglalnak el a XI. újkori játékok, hiszen a náci Harmadik Birodalom volt a házigazda. Ez a tény ugyan beárnyékolta a versenyeket, de az ókori olimpiai szellem ezúttal is diadalmaskodott: remek sporteseményeken tapsolhatott a közönség. Magyarország számára ez volt az egyik legeredményesebb megmérettetés, az éremtáblázaton harmadikként végzett a csapatunk. Csík Ferenc a 100 m-es gyorsúszásban első helyezett lett, Csák Ibolya magasugrásban lett a világ legjobbjára, Elek Ilona vívó szintén a dobogó legfelső fokára állhatott. A tíz aranyérem legértékesebbje az újpestiek számára minden bizonnyal az a trófea, melyet a vízilabdaválogatott szerzett meg a Németországgal

játszott döntő mérkőzésen. A csapat oszlopos tagja Halassy Olivér volt, szervező lelke pedig dr. Técsőy Henrik. A döntőben az elbizakodott németek élvezték a hazai medence minden előnyét, a lelátókon ezrek biztatták őket. Úgy hírlett, hogy a Führer is jelen lesz, a németek fenn hirdették, hogy ez két gólt jelent számukra. Végül Hitler nem ült a páholyában, a várt győzelem is elmaradt. A keserves összecsapás 2-2-es eredménye mégis a magyaroknak kedvezett, jobb gólaránnyal ők nyerték meg az aranyérmet.

A magyar olimpiai csapat tagjai a sportpályákon és az úszóstadionon kívül keveset láttak a korabeli Berlinből. Dr. Técsőy Henrik az olimpia forgataga után alighanem szívesen tért haza a Berlinhez képest kisvárosi jellegű Újpestre.

Ha élne, talán örülne annak, hogy Újpest testvérvárosa a rendszerváltás óta Berlin Marzahn kerülete. □

„...legjobban az újpesti Stephaneum templomának lebontása fáj...”

Beszélgetés a millennium évében született László György építőmérnökkel

2002. augusztus 21-én ünnepelte 106. születésnapját László György rubindiplomás mérnök, Rákospalota díszpolgára, a Pro Urbe Díj kitüntetettje.

– *Mérnök Úr! Az első világháború önt a műegyetemről elsőévesként mint önkéntest szólította el. Kérem, beszéljen gyermekeveiről, műszaki indíttatásáról, a háborúról és a visszatérésről! Kereshető-e a hosszú élet titka a gyermekkori körülményekben?*

– Nagybátyám Szárcsa község állomásfőnöke volt, és megengedte, hogy bátyámmal felüljünk a kézihajtánynak nevezett speciális járműre, mindez 1908-ban volt. És mit akar egy 12 éves kamasz, aki lelkesedik mindenért, ami mozog és amin mozog? Még többet tud-

ni! Így hát beiratkoztam a műegyetemre, ahol többek között geológiából évfolyamelsőként vizsgáztam Safarik professzor úrnál. Geológiai tudásomnak hamarosan hasznát vettem – a fronton. 1916 januárjában Wolchíniában javaslatom szerint építették meg azt az alagút-fedezéket, amely a szükséges biztonságot és „komfortot” biztosította a háborús körülmények között. Egy egész zászlóalj elfért benne, parancsnoki, légénységi helyiségekkel, konyhával, WC-vel, mindennel, amire egy zászlóaljnak szüksége volt az adott helyzetben. De visszatérve a kézihajtányra és a vasútra: még 1916-ban hadifogságba kerültem, és „építhettem” az északkeleti Ural-vasutat.

– *Ezek szerint – ami az alagútépítést illeti – a frontszolgálat során „élesben” gyakorolta a Műegyetemen tanultakat. De hogyan élte meg a hadifogságot? Hogyan tudta fenntartani kiváló fizikai kondícióját – hiszen bevonulása előtt szinte a legjobb teljesítményeket felmutató ifjúsági atléta (sprinter), kitűnő ökölvívó volt, sőt az 1916-os olimpiára úgy készült kimenni, hogy ott pehelysúlyban olimpiai bajnok legyen? Mivel tudta emellett még biztosítani a szellem frissességét is?*

– A hadifogolylágert egy vidéki kereskedőváros múzeumában rendezték be. A kiállított tárgyakat elvitték, de a múzeum remek könyvtára megmaradt, és abba nekünk bejárásunk volt. A könyvtárban olyan tudósok munkái is megvoltak, mint pl. Kant, Schopenhauer. Francia, angol és német tankönyvek mellett itt találkoztam már Einstein legújabb felfedezésének – a relativitáselméletnek – a leírásával, továbbá a legmodernebb műszaki eredményeket tárgyaló kötetekkel. Itt olvastam először a Pelton-turbináról, ami abban az időben technikai újdonságnak számított. Ennek lényege, hogy nagy nyomású vízugarat „lőnek” egy speciálisan kialakított – páros la-

A ma már rubindiplomás mérnök, László György 1998-ban

pátú – turbinakerékre, ami szinte veszteség nélkül képes a vízi energiát mozgási energiává alakítani. Szereztem egy füzetet, egy tintaceruzát, kartonból készítettem egy papírvonalzót, és elemző tanulmányt írtam erről a technikai újdonságról. Talán nem kell mondanom, mindez még a cári Oroszországban volt. A hadifogolytábort rendszeresen látogatták a svédek (akik már az I. világháborúban is semlegesek voltak), és pénzt, egyéb természetbeni ellátmányt osztottak szét a hadifoglyok között. Sőt a vasútépítéstől úgy vonultunk be a „táborba”, hogy spórolt pénzünk is volt, olyanynira, hogy hadifogolyként a városban tudtam albérletet szerezni és azt megfizetni. Megtanultam oroszul, és jeles középiskolai, valamint egyetemi tanulmányaimnak köszönhetően tanárként dolgozhattam, a tanárképző főiskolán felsőbb matematikát taníthattam. A sportolást sem hagytam abba. Hadifogolytársaimat birkózni, az oroszokat boxolni tanítottam. Ez utóbbiért a fizetségem kenyér, míg a polgári ifjak tánctanításáért a fizetség egy-egy vacsorameghívás volt.

Orosz nyelvtudásom és szervezőképességem nyomán – miután besoroztak a Vörös Hadseregbe – az volt a dolgom, hogy a Jekatyerinburgi Kormányzóságban megszervezzem az ifjúság nevelését, felkészítsem őket a későbbi katonáskodásra. Átépitettük a hippodromot stadionná – aminek 25 évesen én lettem az elnöke –, és megszerveztük az 1920-as és 1921-es Urali Olimpiát. Itt Jekatyerinburgban jelentkeztem az egyetemre, a gépész karra, mert ott építész fakultás nem volt. Orosztudásom és műszaki előképzettségem alapján eljutottam odáig, hogy rajzokkal kiegészített egyetemi jegyzeteimet a „bennszülöttek” is használták. Negyedéves gépész hallgatóként sikerült átjelentkeznem a moszkvai egyetemre, folytatva végre eredeti, szakirányú stúdiumaimat. De beütött a krach, mert szinte a végzés előtt letartóztattak. Magyar voltam, hadifogoly, és hiába a Vörös Hadseregből kerültem az egyetemre, nem voltam párttag, veszélyes lettem a Szovjetunióra. Végül is 1924 végén kicseréltek egy magyar kommunistára, így nyolc év után végre hazajöhöttem. 1924 decemberében itthon kellett bizonyítanom, hogy a Szovjetunióban párton kívüli voltam. Igazoltak, így folytathattam tanulmányaimat,

s három hónap alatt három félév anyagát színjeles eredménnyel pótoltam. Végre – a szokásosnál kicsit hosszabbra nyúlt tanulmányi idő után – mérnök lettem.

– *Előzetes beszélgetéseinkből tudjuk, hogy ön az Ast Ede és Tsa. cégnél kezdte pályáját. Kérem, beszéljen a cégről és ott végzett munkájáról!*

– Az Ast Ede és Tsa. céghez Mihailich Győző professzor – aki az újpesti víztorony tervezője volt – ajánlására kerültem. A cég alapvetően vasbetonépítéssel foglalkozott Budapest, Szeged, Pécs központokkal. Ahogyan a névjegyén látom, ön is építőmérnök. Bizonyára ismeri az Ast-Rapid födémeket, ami munkáltatóm egyik szabadalma volt.

– *Igen, ismerem. Talán ez volt Magyarországon az első előre gyártott gerendás födém, az ún. sűrűbordás födém, amelyet 5,65 m fesztávolságig gyártottak.*

– Igen. Tehát az Ast Ede és Tsa. cégnél kezdtem dolgozni, mint a cég egyetlen statikus mérnöke és mint a födémosztály vezetője.

László György főműve: a rákospalotai evangélikus nagytemplom

Repülőgéppel ingáztam a központok között. Első munkám volt – ami ma is áll, és amire nagyon büszke vagyok – a Veres Pálné utca 33. sz. hatemeletes bérház statikus tervezése és az építkezés műszaki irányítása. Júniusban kezdtük a munkát, úgy, hogy a telken álló földszintes házakat is le kellett bontanunk, és még abban az évben, december 15-én beköltöztek a lakók az épületbe. Nagyon sok épületet építettem, illetve nagyon sok épület statikus terveit készítettem el. Legjelentősebbnek tartom – az előbbin túl – az Ujlipótvárosban, azaz a mai XIII. kerületben a Katona József és Pannónia utca sarkán álló ún. Phönix-házat és a Kelenföldi Erőmű épületeit, melyek egyikében a szerkezet próbaterhelését is elvégeztük.

– *Újpest és Rákospalota ezer szállal kötődik egymáshoz. Nyilván az 1950-es fővároshoz csatlás előtt e két település nem tudott az előbbi léptékű megbízásokkal szolgálni az egyre jobban befutó mérnöknek és cégének. De tudjuk, hogy voltak újpesti munkái is...*

– 1931-ben terveztem és építettem mint építőmester Istvántelken a Stephaneum Aggok Házát és mellé a templomot. A szeretetház 9,50 m fesztávolságú, ami szokatlanul nagy ilyen létesítményeknél. Az épület-együttes első, földszintes épületének építőmestere az újpesti építési vállalkozó, Kőrösi Lajos volt. Az intézmény 1947-ig működött, amikor az idősgondozást az állam átvette, és az épületbe a Chinoin Rt. költözött, raktárként

kihasználva az előbb említett szokatlanul nagy fesztávot. A neogót stílusban épült templomot lebontották. Az épületkomplexumról összeállítottam egy visszaemlékezést. Mint kordokumentum, egyszer talán érdekes lehet. Újpesten egyébként mintegy 40 épület statikus tervezője voltam. Ezek közül az 1970-es években sokat lebontottak, amikor a városközpont-rehabilitáció jegyében a jellegtelen panelházak tömegét építették. Én voltam a tervezője többek között a még ma is álló István út 31. sz. épület emeletráépítésének és az Árpád út 160. sz. kétemeletes bérháznak. Én építettem az Árpád Kórház területén az igazgató részére készült emeletes villalakást, amit 1938. március 14-én adtunk át. Ugyancsak a kórház területén építettem még 1940-ben a női pavilont.

– *1945-ben önt meghívták Rákospalota város műszaki osztályának élére. Alapvető feladata a város újjáépítése volt, amit ön közmegelegedésre el is végzett. 1948-ban a város vízvezetékrendszere is kiépült, ön mégis távozott posztjáról. Miért?*

– Rákospalota csatornázása elodáztatatlanná vált. A szomszédos Újpesten már a huszadik század elején kiépült egy rendszer (az ún. I. ütem), ésszerűen a Duna felé lejtésben, amihez már akkor kellett volna csatlakozni. Ez akkor nem történt meg. Az újpesti csatornázás II. ütemét 1945–48-ban tervezték és építették, ami éppen az én hivatali időmre esett. A munkákat Rákospalotáról átkerült mérnökök szervezték, és felajánlották a díjtalan csatlakozás lehetőségét. Úgy tűnt, az újpestiek „jobban” szeretnék megoldani Rákospalota csatornázását, mint maguk az érintettek. Logikus volt szinte minden. A csatornahálózat a vízvezetékrendszerrel együtt kiépíthetett volna, továbbá a hálózat esése a Duna felé követhette volna a természetes földrajzi adottságokat. Számomra érthetetlen módon a palotai illetékesek ezt a megoldást elvetették. Ezzel én műszakilag nem értettem egyet – távoztam.

– *Ön ezek után tanított a Műegyetemen. Könyvszekrénye polcain láttam egyetemi jegyzeteket, tankönyveket, a Mérnöktovábbképző Intézet felkérésére összeállított munkáit, amelyeket – többek között – az építés gépesítésével kapcsolatban készített. Ezeket óriási gyakorlati tapasztalatára*

Újpest, Árpád út 160.

alapozta, amelyet a templomépítés során szerzett élményei és eredményei is gyarapítottak. Beszéljen kérem ezekről is!

– Megadatot, hogy kilenc templom építésében, bővítésében, illetve felújításában vehettem részt. Az első a rákospalotai kertvárosi templom tervezése volt, amely a mai napig áll. A következő a már említett újpesti Stephaneum Aggok Házához tartozó templom, amelyet követett az ugyancsak ma is működő terézvárosi, a Szondy utca 69. sz. telken felépített, neoromán stílusú, római katolikus, továbbá a ferencvárosi Haller téren álló görög katolikus templom. Székesfehérvárott, a vasútállomás mögötti Prohászka Ottokár-templom 32 m átmérőjű kupolája még téglából épült, de a rákospalotai evangélikus nagytemplom kupoláját már 6 cm vastag vasbeton héjból építettem. Bugyi község református templomát 1940-ben újítottuk fel teljes egészében, míg a kistarcsai evangélikus templom új tornyát 1938. július 3-án szentelték fel. Pestszenterzsébeten a Jehova Tanúinak emelt épületemet sajnos már lebontották.

– *Szobája falán bekeretezve lóg díszpolgári oklevele élete főművének, az előbb említett rákospalotai evangélikus nagytemplomnak az ábrázolásával. Kérem, mondjon néhány szót az építésről, az alkalmazott technikai újdonságokról!*

– 1931-ben költöztünk Rákospalotára, ebbe a házba, ahol ma is beszélgetünk. Nem sokkal ezután barátságot kötöttem az evangélikus pappal, aki tájékoztatót arról, hogy új templomot kívánnak építeni, mert az eddigi – ma is álló – templomot a gyülekezet kinőtte. Több tervváltozat után – amelyek között egy gótikus stílusú kupola is szerepelt, de amelyet a rákospalotaiak elvetettek, mert az akkori rendőrsisakra emlékeztette őket – a megépült változatot fogadták el. Az általam javasolt megoldás a Németországban több templom és csillagvizsgáló kupolájának építése során alkalmazott ún. hajlításmentes héjszerkezet volt, amely szerkezetet, illetve építési módszert a Berlin-Scharlottenburgi Egyetem professzora alkalmazta először. A kor építési árszínvona mellett a kupola a szokásos költségek egyötödéért megépíthető volt. A templom 1936. október 11. és 1940. november 13. között épült fel. Elnézést a hosszúra nyúlt szakmai indoklásért, de úgy érzem, ez hozzátar-

tozik 64 év előtti merész újításaim megértéséhez. A kupola 6 cm vastag és közepén hálavasalással ellátott héjszerkezettel épült, amely alul és felül erőteljes peremgyűrűvel kapcsolódott fenn a kupolasapkához, alul a kupoladobhoz. A bejárati oszlopok, a kupolasapka és a saroktornyok kilátói vasalt műanyagból készültek, amelyet egy svájci mester fluorral tett hajszálrepedésmentessé. Arra az esetre, hogyha egyszer a tornyokban harangok is lesznek, a tornyok sarokpilléreibe és koszorúgerendáiba rejtett vasbeton gerendázatot építettünk be.

– *Mérnök úr! Hosszúra nyúlt beszélgetésünk végén engedjen meg egy személyes jellegű kérdést. Jóllehet én magam „csak” harminc éve dolgozom statikusként, de már nekem is szomorú szívvel kellett megtapasztalnom egykori lelkesedéssel megvalósított épületeim teljes lebontását. Önt hogyan érintette, hogyan érinti ez az „élmény”?*

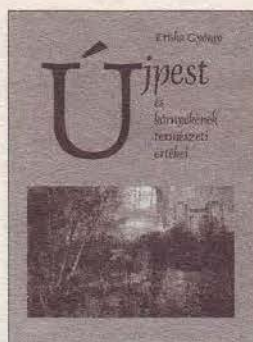
– Nekem ezekből az „élményekből” is bőven kijutott. Mint racionálisan gondolkodó mérnök megértem az épületek, épületegyüttesek elbontásának szükségességét, de mint „apa”, elsíratom a „fiaimat”. És legjobban az újpesti Stephaneum templomának lebontása fáj, mert úgy érzem, az volt a „legkedvesebb gyermekem”. □

Újpest, Árpád Kórház igazgatói villalakás, épült 1938-ban

Fennállásának 75. évfordulója alkalmából, város- és iskolatörténeti szempontból is jelentős emlékkönyvet jelentett meg az Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium. A Gál Katalin által írt és szerkesztett kötetből megtudhatjuk, hogy előzetes tárgyalások után, 1925-ben dr. Semsey Aladár, Újpest polgármestere faipari szakiskola építése céljából a magyar kincstárnak ajándékozta az akkor Horthy Miklós utcában lévő ingatlant, amely tényről okirat tanúskodik. A terveket Foerk Ernő műépítész készítette; munkájának színvonalát mutatja, hogy az iskola épületét a Fővárosi Közgyűlés védett települési értéknek nyilvánította. Az emlékkönyv további fejezeteiben az iskola igazgatóinak, jelentős pályát befutott diákjainak és diákból tanárrá lett egyéniségeinek portréja olvasható. Természetesen a mai színes diákélet sem maradt ki a kötetből. Az iskola – a technikumi és gimnáziumi képzés mellett – immár felsőfokú szakképzéssel is foglalkozik.

A környezeti neveléssel foglalkozó pedagógusok és diákok terepmunkáját segítő anyag Kriska György: *Újpest és környékének természeti értékei* című kiadványa. A kötet részletesen foglalkozik a környék vizeinek természetes élővilágával. Külön tárgyalja a Farkas-erdő, a Szilas-patak, Csömöri-patak, Mogyoródi-patak, Dunakeszi-tőzegtavak és az ártéri erdők jellemző növény- és állatvilágát. Ismerteti az emberi beavatkozások hatásait az említett élőhelyekre. Külön fejezetben tárgyalja Újpest védett növényét, a homoktövist. A füzetet 72 színes felvétel egészíti ki. Kriska György tanulmánya a Karinthy Frigyes Általános Művelődési Központ, a Környezetvédelmi Alap és Újpest Önkormányzata támogatásával készült el. A kiadvány részletei az Újpesti Helytörténeti Értesítő számaiban is olvashatók. Az érdeklő-

dók mindkét kötetet megtalálják az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Bp. IV., Berda J. u. 48.)

Kriszt Lajos Emlékére Alapítvány

Január 30-án került sor a Kriszt Lajos Emlékére Alapítvány díjkiosztó ünnepségére. Az elismerést minden esztendőben Kriszt Lajos, Újpest egykori főszámvevőjének születésnapján, a városházán adják át. A díj alapítója dr. Kapolyi László akadémikus, Kriszt Lajos fia. A kuratórium döntése értelmében „az év köztisztviselője”, az idei év díjazottja: Zobolyák Ferencné, az újpesti polgármesteri hivatal adóirodájának főmunkatársa.

Aschner Lipót-díjak

Ugyancsak január 30-án került sor az Aschner Lipót Alapítvány díjainak átadására. A kitüntetésben évente két olyan magyar gazdasági vezető részesül, aki a hazai iparban a névadó szellemének megfelelően tevékenykedett. Idén Farkas József kiadótulajdonos és Varga Mihály vállalkozó részesült az elismerésben.

Budapesti História

A Budapesti Honismereti Társaság szervezésében programsorozat kezdődött a főváros történeti múltjáról. Március 5-én az Újpesti Polgárcentrum adott otthont a városrészünkkel kapcsolatos ismeretterjesztő délutánnak. Karvaly a címer közepén – a fői Károlyi család szerepe az észak-pesti települések létrejöttében és fejlődésében címmel Buda Attila, az ELTE BTK Irodalomtörténeti Könyvtára vezetője tartott előadást, majd dr. Zámbo Gyula, az Újpesti Helytörténeti Alapítvány elnöke az alapítvány tevékenységéről tájékoztatta az érdeklődőket. Az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben Szöllősy Marianne tartott tárlatvezetést.

Helytörténeti vetélkedő

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány kuratóriuma április 11-én 10 órakor az Újpesti Gyermek- és Ifjúsági Házban rendezi meg az általános iskolások számára meghirdetett helytörténeti vetélkedőt. A zsűri elnöke Hock Zoltán, Újpest alpolgármestere.*

*Márciusi számunkban az 1., 5., 10., 15., 16. és 19. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.